

In: *Naamkunde* 93 (1991), 29-79.

Morfosyntactische aspecten van de Belgische familienamen op basis van het „Belgisch repertorium van familienamen”

Inleiding

Om types van familienamen (FN) uit geografisch oogpunt adequaat te kunnen beschrijven en verklaren, is een omvangrijke, gelijkvormige en betrouwbare materiaalverzameling onontbeerlijk. In tegenstelling tot Nederland, waar aan de hand van het zopas voltooide veertiendelige Nederlands Repertorium van Familienamen⁽¹⁾ het naamgeografisch onderzoek terdege kon worden uitgebouwd⁽²⁾, ontbreekt voor de Belgische antroponymie een soortgelijke bron. Nochtans werd ook in België het plan opgevat een “Belgisch Repertorium van Familienamen” uit te geven waarin evenzo de gegevens van de volkstelling van 31-12-1947 zouden worden gebundeld, maar de reeks bleef beperkt tot twee delen over twee Waalse arrondissementen⁽³⁾. Deze lacune in het materiaal werd in België zo goed mogelijk opgevangen door, met de nodige omzichtigheid, gebruik te maken van de telefoongidsen, waarvan het materiaal, vergeleken met de “volledige” Nederlandse Repertoria, uiteraard slechts een beperkte steekproef van de bevolking bevat. Zo gaf de vraag naar de representativiteit van telefoonboeken voor de FN-geografie in de jaren zestig aanleiding tot een kleine polemiek tussen Noord en Zuid⁽⁴⁾. Indien men anderzijds taalgeografische verhoudingen historisch wil interpreteren, is men aangewezen op archivalia. Voor het Nederlandse taalgebied leverde J. VAN LOON in dit verband baanbrekend werk. Voor de formulering van mijn werkhypo-

⁽¹⁾ Nederlands Repertorium van Familienamen, uitgegeven door het P.J. Meertens-Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen onder redactie van P.J. MEERTENS (†), H. BUITENHUIS (†) en E.N. PALMBOOM. *Assen/Zutphen*, 1963-1988, 14 delen.

⁽²⁾ Zie voor een status quaestionis van het onderzoek op dit gebied J. GOOSSENS, Naar een Nederlandse familienaamgeografie. *Naamkunde* 10 (1978), pp. 213-217. ~~217-232~~

⁽³⁾ O. JODOGNE, Répertoire belge des noms de famille. I. Arrondissement de Nivelles (*Louvain*, 1956), II. Arrondissement de Liège (*Bruxelles*, 1964).

⁽⁴⁾ Discussie tussen H. BUITENHUIS enerzijds en G. DUJARDIN en J. GOOSSENS anderzijds in *Mededelingen v.d. Vereniging voor Naamkunde* 43 (1967), 27-45, 145-181.

theses ben ik dan ook in grote mate schatplichtig aan zijn dissertatie over de morfeemgeschiedenis en morfeemgeografie der Nederlandse toenames⁽⁵⁾. VAN LOON heeft, op basis van tienduizenden excerpten, talrijke isomorfen getekend die zonder twijfel duidelijke tendensen blootleggen. Wegens de omvang van het archiefwerk moest hij zich echter hoofdzakelijk beperken tot de drie Belgische provincies Antwerpen, Limburg en Brabant.

Intussen heeft de technologie ook in de naamkunde gelukkig niet stilgestaan. Aan de met rasse schreden vorderende informatisering hebben we te danken dat inmiddels recente gegevens relatief eenvoudig toegankelijk zijn via een databank. Dank zij computergegevens uit het Belgisch Rijksregister — toestand op 31-12-1987 — die ons op onze vraag ter beschikking werden gesteld door het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS, Brussel), kan men, 40 jaar na de eerste aanzet ertoe, met recht spreken van het “Belgisch Repertorium van Familienamen”, zij het dat dit niet in uitgegeven vorm voorhanden is. De destijds geopperde bezwaren tegen het gebruik van telefoongidsen in de FN-geografie, zijn door de aard van deze materiaalverzameling tevens in één klap weggewerkt, zodat aan het naamgeografisch onderzoek in België een nieuwe, computerondersteunde impuls kan worden gegeven. Deze lezing is het resultaat van enige tijd experimenteren met die nieuwe mogelijkheden.

1. Het corpus

Elk record van het bestand bevat drie velden met resp. de naam, het NIS-nummer van de fusiegemeente en het aantal naamdragers in die gemeente. Via een programma dat de coördinaten van de fusiegemeenten van België combineert met de aantallen dragers per naam kunnen naar believen variabelentypen grafisch worden weergegeven⁽⁶⁾. De lengte van de symbolen op de kaart stemt logaritmisch overeen met het aantal naamdragers in die gemeente. De opdeling met als kleinste entiteiten de fusiegemeenten bleek fijn genoeg voor onze vraagstelling.

⁽⁵⁾ Zijn dissertatie verscheen in 1981 in boekvorm: J. VAN LOON, Morfeemgeschiedenis en -geografie der Nederlandse toenames. *Kortemark-Handzame*, 1981, 553 blz. Zie ook J. VAN LOON, Een nieuw werk over het ontstaan en de ontwikkeling van de Nederlandse toenames. *Naamkunde* 11 (1979), 233-238.

⁽⁶⁾ Ik dank Paul BIJNENS, programmeur op het departement Linguïstiek, voor het converteren van de gegevens, het ontwerpen van het grafisch programma en het afdrukken van de kaartjes.

Met betrekking tot het aantal en de vorm van de namen zijn er deze beperkingen: het bestand bevat de eerste 16 tekens, zonder accenten en spaties, van enkel de FN die minimaal 5 maal in die Belgische fusiegemeente voorkomen.

De FN die in België het meest voorkomt, is *Peeters* (kaart 1): er zijn in totaal 33170 Belgen met die naam. Dat zijn er nog ruim duizend meer dan de 32054 *Janssens* (kaart 2), de naam op de tweede plaats in de top-tien van de frequentste namen. Als je er echter de 8655 mensen die *Janssen* heten en de 4531 mensen die *Jansen* heten bij optelt, kom je in totaal aan meer dan 45000 *Janssens* (gespeld met 1, 2 of 3 x -s-), zodanig dat *Jans(s)en(s)* met spelling- en andere varianten toch kan worden beschouwd als de meest voorkomende FN in België. Dit voorbeeld illustreert dat de selectie van de namen afhankelijk is van de probleemstelling. Om concentraties van bepaalde FN vast te stellen, om het kerngebied van de verspreiding van een FN te bepalen, is dit de geschikte manier. De grootste dichtheid van zowel *Peeters* als *Janssens* zie je op de kaart (1 en 2) in de provincies Antwerpen en Brabant, in iets mindere mate Limburg, maar ook elders in het land, tot over de taalgrens, hebben (de FN) *Peeters* en *Janssens* heel wat vertegenwoordigers.

Anderzijds veronderstelt onderzoek naar grafische varianten (bijv. de FN *Vandenbergh* geschreven met -gh of -g of -ch) of klankgeografisch onderzoek (bijv. de umlautisoglossen in namen als *Debacker* t.o.v. *Bekkers*) of morfosyntactisch onderzoek (bijv. de verspreiding van de vormtypes *Bakker-Debakker-Bakkers-Bekkering*) dat men bij de keuze van het materiaal de niet-relevante tegenstellingen uitsellecteert. Mijn aandacht gaat verder vooral naar “de eigenlijke kern van de FN-geografie”⁽⁷⁾: de morfosyntaxis van FN.

2. Morfosyntactische aspecten van de FN

In het rijtje van de 10 meest frequente FN in België, worden de eerste negen plaatsen opvallend ingenomen door mansnamen in de genitiefvorm, nl. — in dalende volgorde van frequentie — *Peeters*, *Janssens*, *Maes*, *Jacobs*, *Mertens*, *Willems*, *Claes*, *Wouters* en *Goossens*. Pas op de tiende plaats komt een ander naamtype: de beroepsnaam *De Smet*⁽⁸⁾.

⁽⁷⁾ J. GOOSSENS, ... (noot 2), 233.

⁽⁸⁾ Voor de precieze aantallen bij de lijst met de 100 meest voorkomende FN van België zie J. GERMAIN, La fréquence des noms de famille contemporains en Belgique. *Com. Top.* 62 (1989), 143-144.

Die oververtegenwoordiging van het patronymische type is voor een deel toe te schrijven aan het kleinere aantal varianten en aan de uniformere spelling van deze op eigennamen gebaseerde namen. Als men alleen al de schrijfvarianten van het oorspronkelijk appellatieve *De Smet* samenneemt (met *-d*, *-t*, *-dt*, het lidwoord al dan niet los van het hoofdwoord), komt die naam veel hoger in de rangschikking. Belangrijker is het de getallen uit te splitsen per provincie: er blijkt qua naamtype een wezenlijk verschil te bestaan tussen het oosten en het westen van Vlaanderen: in Antwerpen, Limburg en Vlaams-Brabant zijn de 10 frequentste namen alle patroniemen⁽⁹⁾. In deze provincies domineerde als naamvormend procédé de afleiding van de vadersnaam. In Oost- en West-Vlaanderen daarentegen is er meer variatie: *De Smet* staat bovenaan, gevolgd door de andere populaire beroepsnaam *De Clercq*. Verder zijn er heel wat toponymische namen bij de eerste tien: *Van Damme*, *Verstraete*, *Vandenbergh*, *Van de Velde*, *Verhaeghe*, *Vermeersch* ... Enkel *Claeys* (West-Vla.), *Maes* en *Janssens* (Oost-Vla.) scoren nog hoog als genitiefvormen⁽¹⁰⁾. Ten oosten van de Schelde zullen bijgevolg de meeste van de kaartjes met patronymische FN beter gevuld zijn dan aan de westkant ervan. Bij de beroeps- en toponymische namen is er doorgaans een evenwichtigere verdeling tussen oost en west: er is weliswaar heel wat streekgebonden variatie in de gebruikte vormtypes, maar de appellatieven voor beroepen en plaatsen die geproprialiseerd werden, zijn meer dezelfde.

2.1. Patronymische FN

Bij de overdracht van een naam van vader op zoon kon die naam verschillende vormen aannemen. Formeel maken we een onderscheid tussen het type met uitgang en dat zonder uitgang. In ons corpus komen voor als uitgangen: *-s*, *-en*, *-sone*, *-sen*, *-sens* en *-ens*. Als er geen uitgang is, is de FN gelijk aan de voornaam, bijv. *Jan David*.

Volgens VAN LOON⁽¹¹⁾ zijn er op dit ogenblik, afhankelijk van de morfologische ontwikkeling, bij de patroniemen en metroniemen drie grote gebieden te onderscheiden (kaart 3):

⁽⁹⁾ Slechts één uitzondering: *Smets* is kwantitatief de negende naam in Vlaams-Brabant. J. GERMAIN, ... 147.

⁽¹⁰⁾ De 20 frequentste namen in de vijf Vlaamse provincies, met het exacte aantal naamdragers, bij J. GERMAIN, ... 147-148.

⁽¹¹⁾ J. VAN LOON, o.c., 59-60.

1. In het Vlaams overheersen de zgn. juxtapositieve of nevangeschikte namen, dat zijn de familienamen zonder uitgang, bv. *Rombout*, *Huyghebaert*, *Aelbrecht* enz.
2. Typisch voor het Zeeuws, het Hollands, het Gelders zijn de *-sone*-formaties en de daaruit ontstane afslijtingen op *-se(n)*, bijv. *Adriaense(n)*, *Cornelisse(n)* enz.
3. De provincies Brabant, Antwerpen, Belgisch- en Nederlands-Limburg en heel het oosten van Nederland hebben genitiefpatroniemen als naamtype, bijv. *Aerts*, *Geerts*, *Mertens* enz.

Om de verspreiding van die afleidingstypes bij patroniemen na te gaan, heb ik enkele frequente FN in kaart gebracht, waarvan de voornaam die er de oorsprong van is, niet eindigt op een *-s*, nl. de FN afgeleid van *Adriaan*, *Aart*, *Maarten*, *Michiel* en *Willem* (kaarten 4-8). De varianten worden telkens met dezelfde symbolen aangeduid: een horizontaal streepje voor alle schrijfwijzen van de uitgangloze FN, een verticale streep voor de vormen op *-s*, een slash (diagonaal streepje naar rechts) voor de namen met als suffix *-sen*, en een back-slash (diagonaal naar links) voor die met *-sens* in de auslaut. De namen staan in de legende per type in dalende volgorde van frequentie. Op het eerste gezicht lijkt het globale kaartbeeld van deze vijf namen niet helemaal overeen te stemmen met de vooropgestelde indeling van VAN LOON.

De uitgang *-s* is zonder twijfel de meest preferente: hij overheerst inderdaad in de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg, maar is ook opvallend goed vertegenwoordigd in Oost- en West-Vlaanderen (FN *Maertens*, *Willems* en *Michiels*). FN met als etymon *Adriaan* en *Aart* komen in Oost- en West-Vlaanderen globaal minder voor (cfr. supra), maar ook deze hebben daar bij voorkeur de uitgang *-s*.

Juxtapositieve vormen van deze FN daarentegen zijn zeer zeldzaam of helemaal afwezig: men treft ze enkel aan in een strook langs de kust en in Zuid-West-Vlaanderen. Uit andere namen blijkt nochtans dat juxtapositie wel degelijk het vigerende naamgevingssysteem is geweest in West- en Oost-Vlaanderen, maar kennelijk kon het niet zonder meer toegepast worden op alle gangbare voornamen. De meest frequente voornamen bleven buiten spel: *Jan*, *Pieter*, *Wouter*, *Jacob*, *Michiel* bijv. komen nauwelijks of niet voor als FN. Juxtaposities vind je enkel bij eerder zeldzame, oude Germaanse voornamen, bijv. *Huyghebaert*, *Ringoot*, *Aelbrecht*⁽¹²⁾. Vaak zijn ze zo specifiek dat ze enkel tot het

⁽¹²⁾ Vgl. J. VAN LOON, o.c., 114-119.

Vlaams beperkt zijn gebleven en geen tegenhanger hebben op *-s* (bijv. *Huyghebaert* en *Ringoot*).

Een voorbeeld van een nevenschikte naam die ook buiten Vlaanderen voldoende voorkomt om er conclusies aan te kunnen verbinden is *Rombout*. Op de kaart *Rombout/Rombouts* (kaart 9) komt de grens tussen het juxtapositieve en het genitiefpatronymische gebied duidelijk te voorschijn⁽¹³⁾: *Rombout* komt voor ten westen van de lijn Schelde-Dender, *Rombouts* ten oosten van die rivieren. Dat die lijn Schelde-Dender hier wel een zeer scherpe grens vormt tussen de gebieden met FN met en die zonder uitgang, blijkt ook uit de verzamelkaart van alle FN die als tweede lid *-brecht* hebben (*Embrecht, Robrecht, Gijsbrecht, Hubrecht, Lambrecht, Liebrecht* enz., kaart 10, legende in voetnoot 14). Er is nauwelijks sprake van een overgangsgebied: ten oosten van de Schelde-Dender hebben al die namen vrijwel uitsluitend de uitgang *-s*, ten westen van die lijn hebben ze geen uitgang.

In principe komen alle voornamen in aanmerking om patroniem te worden. In het oosten blijkt het systeem van genitiefpatroniemen erg productief geweest te zijn: de meest gebruikelijke voornamen hebben daar ook de meest frequente patroniemen opgeleverd. Dit is niet zo in het juxtaponerende westen: enkel tweestammige, weinig courante Germaanse voornamen zijn FN geworden. Je vindt bijv. wel *Geeraert*, maar niet *Geert* en niet *Aert* als FN. Die verkorte, eenlettergrepige voornamen waren vermoedelijk te frequent en te weinig onderscheidend als voornaam om zonder toevoeging van een uitgang ook als FN te

⁽¹³⁾ J. VAN LOON, o.c., 132.

⁽¹⁴⁾ Het gaat om 93 schrijfvarianten van 16 verschillende samenstellingen met *-brecht*. Wegens plaatsgebrek op de kaart volgt hier de gedetailleerde legende bij de kaart *brecht*: Zonder uitgang: *Aelbrecht, Aelbregt, Albrecht, Brecht, Calbrecht, Dombrecht, Embrecht, Engelbrecht, Engelbregt, Ghysbrecht, Ghyselbrecht, Gobrecht, Gysbrecht, Gyselbrecht, Haelbrecht, Hebbrecht, Hembrecht, Herbrecht, Himbrecht, Holbrecht, Hubrecht, Hubregt, Huybrecht, Imbrecht, Ingelbrecht, Inghelbrecht, Lambrecht, Lambrecht, Lambregt, Lembrecht, Libbrecht, Librecht, Liebrecht, Obrecht, Ombrecht, Ombregt, Reubrecht, Robbrecht, Robrecht, Rubbrecht, Rubbregt, Rubrecht, Volbrecht, Wulbrecht*. Met uitgang *-s*: *Aelbrechts, Albrechts, Albregts, Embrechts, Embregts, Geijsbregts, Geysbregts, Ghysbrechts, Ghysebrechts, Gijsbrechts, Gijsbregts, Gysbrechts, Gysbregts, Haubrechts, Hembrechts, Hoebrechts, Hoebregts, Holbrechts, Houbrechts, Houbregts, Hubrechts, Hubrichts, Huibrechts, Huijbrechts, Huijbregts, Huybrechts, Huybregts, Huybrichts, Imbrechts, Lambrechts, Lambregts, Lambregts, Lambrichts, Lambrights, Lembrechts, Lembregts, Lembregts, Liebrechts, Olbrechts, Olbregts, Robrechts, Schabrechts, Schoebrechts, Sebrechts, Sebregts, Sebregts*. Met suffix *-sen*: *Hubrechtsen*.

kunnen fungeren. De oostelijke vormen namen hun plaats in: *Maertens, Michiels, Geerts, Aerts*. Juxtapositie als naamvormend procédé was vermoedelijk niet functioneel genoeg om zich onvoorwaardelijk als systeem te handhaven. Bij de hoogfrequente voornamen leidde de identiteit tussen voor- en toenaam wellicht tot communicatiestoornissen, waardoor die namen buiten het bereik van het systeem vielen en het aantal patroniemen in het FN-bestand van West- en Oost-Vlaanderen beperkt bleef. Niet toevallig horen in die twee Vlaamse provincies (naast het aparte geval *Janssens*) enkel *Claes* en *Maes* bij de eerste tien meest voorkomende FN: uit de vorm kan je niet opmaken of het een genitiefpatroniem is of een juxtapositieve naam: het laatste is vermoedelijk het geval in West- en Oost-Vlaanderen.

Enkel in westelijk West-Vlaanderen komen ook courante voornamen voor in juxtapositie (kaarten 4-7). Een verklaring hiervoor ligt wellicht in het feit dat in dit gebied de vrouw werd aangeduid door toevoeging van een genitief *-s* aan de familienaam van haar vader of echtgenoot⁽¹⁵⁾. De uitgang *-s* markeert hier dus het onderscheid tussen de geslachten (patroon \emptyset = mannelijk/ *-s* = vrouwelijk), waardoor de algemene invoering van een *-s* als genitiefsuffix verhinderd werd.

Op de bovenvermelde reeks van 5 kaarten (kaarten 4-8) tekent zich nog de omtrek van de gebieden met *-sen* en *-sens* als naamvormende suffixen af.

Met uitzondering van *Maartensen*, dat in België niet voorkomt, vind je de overige vier namen gecombineerd met het *-sen*-suffix in de streek in het noorden van de provincie Antwerpen. De hoogste frequenties halen ze in de noordelijkste gemeenten van de Antwerpse Kempen (Essen, Kalmthout, Wuustwezel, Brecht, Hoogstraten, Merksplas, Ravels en Turnhout), waar ze kwantitatief de bovenhand hebben op hun tegenhangers met *-s*-auslout (*Adriaensen, Michielsens, Willemsen*). Er komen verder nogal wat *-sen*-namen voor in een halve cirkel ten oosten van Antwerpen, met uitlopers tot in Mechelen, maar naar het zuiden toe nemen ze duidelijk af in aantal. Ten zuiden van de lijn Lier-Herentals-Mol tref je er geen meer aan. Deze namen op *-sen* lijken me talrijk genoeg om ze als een endogene categorie te beschouwen, aansluitend bij het Zeeuws-Hollandse *-sen*-gebied, op de grens met het oostelijke genitiefpatronymische gebied.

⁽¹⁵⁾ O. LEYS, Uit de Westvlaamse antroponymie. *Mededelingen v. d. Vereniging voor Naamkunde* 32 (1956), 120.

Tenslotte is het niet verwonderlijk dat precies in het kerngebied van de *-sen*-namen, rond Antwerpen, de vrij zeldzame **namen op *-sens*** voorkomen: *Michielsens*, *Willemsens*, *Aartsens*, als een combinatie van het *-sen*-type en het genitiefpatronymische systeem. Vermoedelijk zijn deze namen, gevormd met het stapelsuffix *-sens* jonger, en is de uitbreiding met een *-s* toe te schrijven aan een latere sterke genitiveringstendens (cfr. infra)⁽¹⁶⁾. Namen op *-sens* vind je ook, maar in mindere mate, in het noordelijke Waasland, ten westen van de Schelde, bijv. *Adriaenssens*, *Claessens* (kaart 7, kaart 11). Wellicht ondervonden ze vanwege de formele gelijkheid met het genitiverende type, dat net zoals *-sen* in een verder verleden op *-sone* teruggaat⁽¹⁷⁾, minder weerstand hiervan dan van het in het Vlaams oorspronkelijk gebruikelijke juxtaponerende type.

De FN *Adriaansen(s)* is frequent genoeg om andere observaties mogelijk te maken. Mijs inziens is het niet geheel zonder betekenis dat het merendeel van de vormen *Adriaansen* in de spelling één *-s-* heeft in de inlaut (kaart 12) en bijgevolg moet worden opgevat als *Adriaan-+sen*. *Adriaenssens* (kaart 13) wordt vaker met *-ss-* in het midden geschreven. De grondvorm is hier *Adriaans*, waaraan het suffix *-sen* en nogmaals een genitiefuitgang werden toegevoegd. Hetzelfde verschijnsel van verdubbeling van de *-s-* bij genitivering doet zich voor bij de FN waarvan het etymon uitgaat op een *-s*, zij het dat, zoals verder zal blijken, sommige varianten een heel andere ontleding vragen.

Op de kaart met de vormvarianten van *Claes* bijv. (uit *Nicolaas*, kaart 11) tekenen er zich deels dezelfde contouren af: de FN *Claes*, juxtaponerend of genitiefpatronymisch — dat is niet uit de vorm op te maken — komt in heel Vlaanderen voor. *Claes(s)en* en *Claes(s)sens* vind je in het eerder beschreven gebied in het noorden van de provincie Antwerpen, dat echter verder naar het zuiden reikt dan *Adriaensen*. Daarnaast is er duidelijk een tweede *-sen* en *-sens*-gebied in het oosten van Limburg. De grenzen daarvan stemmen overeen met die van het Oostlimburgse gebied waarvoor FN op *-issen* kenmerkend zijn⁽¹⁸⁾. Meer bepaald hebben Limburgse en Antwerpse namen eindigend op *-is*, zoals *Joris*, *Gilis*, *Nelis*, in Oost-Limburg een variant op *-issen*: *Jeurissen*, *Gilissen*, *Nelissen* (kaart 14: *joris*, kaart 15: *gilis*). Formeel lijkt het

⁽¹⁶⁾ J. VAN LOON, o.c., 110-113.

⁽¹⁷⁾ J. VAN LOON, o.c., 144.

⁽¹⁸⁾ Vergelijk J. VAN LOON, o.c., 202-232.

suffix *-sen* toegevoegd te zijn aan deze namen, maar in feite gaat het hier om een uitbreiding van het genitief(nul)morfem met de zwakke uitgang *-en*. De vatbaarheid van die namen voor de zwakke genitief hangt samen met de syllabestructuur ervan. De verkorte, meestal tweelettergrepige vormen zoals *Nelis*, *Theunis* (kaarten 16-17) zijn meer geneigd om tweemaal te genitiveren dan hun onverkorte tegenhangers *Cornelis* en *Antonis* (kaarten 18-19). Vice versa vind je haast geen *Gilissen*, *Nelissen*, *Jorissen* in het Noordantwerpse gebied. Het kaartbeeld van de varianten van *Teunis(sen)* en *Meeuwis(sen)* (kaart 17, kaart 20) toont dit nog duidelijker aan. Vormen als *Theunissen*, *Meeuwissen* ontbreken nagenoeg in het noorden van Antwerpen, maar zijn des te nadrukkelijker aanwezig in het oosten van Limburg, hetgeen bevestigt dat de formeel identieke FN op *-issen(s)* in die twee geografisch niet aangrenzende gebieden een andere oorsprong hebben, die bij een preferente woordvorm hoort: in het *-sen*-gebied in het noorden van de provincie Antwerpen werden vooral meerlettergrepige namen op *-is* gesuffigeerd met *-sen*. In het genitiefpatronymische Limburg werd in een langgerekte strook in het oosten bij de namen op *-is*, maar ook die met *-s*-auslaut (cfr. infra), de morfologisch niet herkenbare genitief aanduiding *-s* verduidelijkt door er een tweede, de zwakke genitief *-en* aan toe te voegen. Die zwakke genitief vond in die streek steun bij de vanouds zwakke *propria* die de *-en*-uitgang bewaard hebben, bijv. *Rutten* (uit *Rutger*), *Bollen* (uit *Bold-win*), *Vranken* (uit *Frank*). In het Brabants vertonen deze later de neiging zich aan te sluiten bij de sterke flexie, waardoor je doubletten als *Ruts/Rutten*, *Bols/Bollen*, *Vranckx/Vranken*, *Cools/Coolen* krijgt (kaart 21: *ruts*, kaart 22: *bollen*, kaart 23: *vranken*). Een evolutie in de andere richting komt ook voor: een aanvankelijk sterke eigenaam als bijv. *Simon* kon in het Limburgs een zwakke uitgang krijgen, die een namenpaar als *Moons/Moonen* deed ontstaan (kaart 24). De frequentie van de uitgang *-s* of *-en* is een goede graadmeter voor het oorspronkelijk sterk of zwak zijn van het *proprium*. Dat er in de buurt van de *-s/-en*-isomorf overlappingsen zijn tussen beide paradigmata, hoeft niet te verwonderen; een stapelvorm als *Ruttens* getuigt hiervan (kaart 21)⁽¹⁹⁾.

De voorgaande observaties zijn niet zonder belang voor de namen met *-s*-auslaut. Ze suggereren dat niet alle *Claesen* en *Claesens* over

⁽¹⁹⁾ J. VAN LOON, o.c., 459 en 491, kaart p. 532. De *-s/-en*-isomorf loopt langs de Belgisch-Nederlandse en Brabants-Limburgse grenzen.

dezelfde kam mogen worden geschoren. De FN *Claesen* kan je zowel ontleden als *Claes + sen* dan als *Claes + en*. Het onderscheid tussen *-sen* en *-en* blijkt fonetisch niet, maar is bij die namen wel gereflecteerd in de spelling. Op de volgende kaart (kaart 25) zijn de spellingen van de FN *Claes(s)en* met 1 *-s-* (horizontaal) onderscheiden van die met 2 x *-s-* (vertikaal). Het kaartbeeld bevestigt helemaal het vooropgestelde patroon: de vormen met 1 *-s-* komen opvallend veel voor in het courant zwak flecterende Oostlimburgs (dus *Claes + en*); de vormen met dubbele *-s-* zijn typisch voor het *-sen*-gebied in de Antwerpse Kempen (dus *Claes + sen*). Dan stelt zich de vraag of ook de spellingen van de FN *Claes(s)ens* uitsluitel geven over de morfeemstructuur ervan, en dus *Claes + sen + s* ruimtelijk differentiëren van *Claes + en + s* (kaart 26). Spellingen met 1 *-s-* komen echter haast niet voor. Kennelijk ging de toevoeging van een *-s* als genitiefmarkering vrij wetmatig gepaard met de verdubbeling van de *-s-* in de inlaut in het schrift, als extra aanduiding van de genitivische grondvorm⁽²⁰⁾. Ook de meerderheid van de FN *Adriaenssens* had tweemaal *-ss-* (kaart 13). Op kaart 26 krijg je nochtans dezelfde concentraties als bij *Claesen* (vgl. kaart 25), nl. een *Claessens*-gebied in Antwerpen en één in Limburg, zodat je wel uit de geografie kan besluiten dat er onderliggend twee verschillende types zijn (het ene *-sen + s*, het andere *-en + s*). Patroniëmvormingen waren in het Oostlimburgs nog mogelijk tot in de 16de-17de eeuw⁽²¹⁾, zodat een stapelvorm als *Claessens*, die buiten Antwerpen vooral voor de oostelijke grensstreek typisch is (kaart 26), niet hoeft te verwonderen. Aan de andere kant van de grens doet dit fenomeen zich trouwens ook voor: in Nederlands Limburg houden het totale aantal *Claessen* en *Claessens* elkaar ongeveer in evenwicht⁽²²⁾. Andere, formeel identieke eenlettergrepige namen op *-s* met een stapelsuffix zijn daarentegen, veeleer tegen de verwachtingen in⁽²³⁾, vrij zeldzaam: namen als *Theyssens*, *Nijssens*

⁽²⁰⁾ J. VAN LOON, o.c., 111-112: "In het Middelnederlands reeds werd bij de genitivering van zulke woorden [met *-s*-auslaut] de *-s-* verdubbeld. De vroegste sporen ervan vindt men in het oosten van ons taalgebied".

⁽²¹⁾ J. VAN LOON, o.c., 112.

⁽²²⁾ Nederlands Repertorium van Familienamen ... (noot 1). Deel XIV. Limburg, blz. 106-107. *Claessen* komt 1078 keer voor, *Claessens* 1053 maal. Hiervan neemt Maastricht een groot deel voor zijn rekening, met 179 naamdragers *Claessens*. Andere spellingen: *Claassen*: 269 x, *Claassens*: 192 x.

⁽²³⁾ J. VAN LOON, o.c., 229: "Een opvallend verschil ... is tevens dat bij de eenlettergrepige namen op *-s* niet zelden *-ens* optreedt (*Claessens*, *Thyssens*)".

⁽²⁴⁾, *Vaessens* komen haast niet voor, ofwel horen ze niet thuis in dit gebied (*Driessens*).

De boven gevolgde gedachtengang levert een hypothese op voor de zeer frequente, maar naamkundig problematische naam *Jans(s)en(s)* en varianten in België⁽²⁵⁾. *Jans(s)en(s)* zou op dezelfde manier ontleed kunnen worden als *Claes(s)en(s)*, ware het niet dat de voornaam *Jan* initieel niet uitgaat op een *-s*. De gewone genitiefvorm van *Jan* is *Jans* (kaart 27). Die vorm is ook behouden als FN in de streek rond Brussel en in een groter gebied in Zuid-Limburg, maar weegt kwantitatief niet op tegen alle andere vormen van *Janssens*, duizenden in aantal, die dan zouden zijn uitgebreid met één of meer suffixen. Gezien het onevenwicht in frequentie tussen het normaal te verwachten patroniëm *Jans* en de in die opvatting gemarkeerde vormen *Jans(s)en(s)*, lijkt een etymon *Jan* als oorsprong van deze namenreeks me niet voor de hand liggend. Plausibeler is het *Janssens* af te leiden van een andere grondvorm, nl. *Johannes*. De verspreiding van de FN *Hannes*, uit *Johannes*, pleit o.m. voor die stelling⁽²⁶⁾. *Hannes* (kaart 28) bestaat nl. precies niet daar waar *Jans* voorkomt. Als patroniëm van *Johannes* is de Antwerps-Noordbrabantse vorm *Hannes* ⁽²⁷⁾; in Limburg en Zuid-Brabant staat *Jans* daarmee in complementaire distributie. *Jans(s)en(s)* is dus vermoedelijk in een groot deel van België ontstaan uit *Johannes*, dat spoedig verkort werd tot *Jannes*, *Jans*. Afgeleid van een basisvorm op *-s*, kan de naam worden ingepast in het patroon van *Claessens* en *Adriaenssens*. *Jans(s)en* is dan, al naargelang de streek van voorkomen, te interpreteren als *Jans + sen* (suffix) of als *Jans + en* (zwakke genitiefuitgang); *Jans(s)ens* als *Jans + sen + s* of als *Jans + en + s* (stapelvormen). De kaart met de grafieën van *Jans(s)en* (kaart 29) bevestigt deze stelling minder uitgesproken dan bijv. bij *Clae(s)en* (vgl. kaart 25) het geval was. Doorgaans is de verdeling tussen beide grafemen bij *Jans(s)en* vrij evenwichtig. Langs de rijksgrens met Nederland en aan de overzijde ervan is er een voorkeur voor de dubbele *-ss-*: *Janssen*. Dezelfde tendens merken we bij *Hanssen* en *Franssen*⁽²⁸⁾. Kennelijk

⁽²⁴⁾ Andere grafieën in ons corpus: *Thyssens*, *Tyssens*, *Tijssens*, *Thyssens*, *Thijssens*, *Tissens* / *Nyssens*, *Nissens*, *Neysens*.

⁽²⁵⁾ Vergelijk J. VAN LOON, o. c., 98-109: De Janssen(s)-paradox.

⁽²⁶⁾ Andere argumenten (voor Nederland) bij J.M. VERHOEFF in zijn Inleiding op het Nederlands Repertorium van Familienamen. Deel XIV. Limburg (*Zutphen*, 1988), 18-21.

⁽²⁷⁾ De vorm *Hans* blijkt vooral in Wallonië, in het Luikse, voor te komen.

⁽²⁸⁾ Aantallen uit het Nederlands Repertorium van Familienamen. Deel XIV. Lim-

heeft ook de foneemstructuur van de namen de spelling ervan beïnvloed: bij gelijkkluidende namen als *Jans(s)en*, *Hans(s)en* en *Frans(s)en* (V̄CC) blijkt, te oordelen naar het tamelijk willekeurig dooreenlopen van beide grafieën, het onderscheid tussen het *-sen*-suffix en de uitgang *-en* grafisch vervaagd te zijn (kaart 30). Namen met een structuur analoog aan die van *Clae(s)en* (V̄C), zoals *Vaes(s)en* en *Maes(s)en*, hebben daarentegen duidelijker vastgehouden aan dit verschil (kaarten 31-32)⁽²⁹⁾.

In de voorgaande constructie blijft het enorme aantal *Janssens* in België (32054) en de ruime verspreiding van die naam (kaart 2) een opvallend gegeven. Deze enkel in het noorden van Antwerpen als autochtoon te beschouwen naamvorm moet zich vanuit zijn bakermat in het Antwerpse sterk hebben verspreid, zelfs naar het voor patroniemen vrij allergische Oost- en West-Vlaanderen en de andere vormen overvleugeld hebben (“slechts” 13186 *Jans(s)en*). Misschien sloot de variant *Janssens* formeel het best aan bij de structuur van de overige zeer frequente patroniemen: tweelettergrepig en uitgaande op een *-s*, bijv. *Peeters*, *Wouters*, *Mertens*, *Willems* enz. Naar analogie met deze namen kreeg wellicht de vorm *Janssens*, eveneens tweesyllabig en eindigend op een *-s* de voorkeur en vond hij op die manier ook ingang buiten zijn eigenlijke verspreidingsgebied.

2.2. Toponymische FN

Bij de toponymische FN als *Verheyen*, *Vandenberg*, *Van Dijk* e.d. bestaat er een opvallende geografische tegenstelling tussen de namen ingeleid met het voorzetsel *van* (en varianten *van den*, *van der*, *ver*) en de namen gevormd met het personificerende suffix *-man(s)*, bijv. *Vandenbergh/Berghman(s)*, *Verbeek/Beeckman(s)*, *Vermeulen/Moleman(s)*, *Vandenbosch/Bosman(s)*, *Vandale/Daleman(s)*. Van dit laatste namenpaar bijv. is *Vandale* (kaart 33) de Oost- en Westvlaamse vorm; *Dalemans* is typisch voor een centraal gebied in het oosten van Oost-

Vlaanderen tot het westen van de provincies Antwerpen en Brabant. In Limburg houden beide vormen elkaar ongeveer in evenwicht, maar tussen die twee gebieden zijn namen afgeleid van “dal” schaars. De verspreiding van *Verbeek/Beeckmans* stemt hiermee in grote mate overeen. De kaarten met *Vandenberg/Berghmans* (kaart 34) en *Vandenbosch/Boschmans* (kaart 35) geven een iets ander beeld: de vorm met *van* is karakteristiek voor het westen van het taalgebied en neemt naar het oosten toe af in frequentie, maar dringt toch diep door in de provincies Antwerpen en Brabant. Daarnaast vind je, nu in de hele provincie Antwerpen en Brabant, *Bergmans* en *Bosmans*. De *-man(s)*-namen zijn in dat gebied zowat de helft van de FN met „berg” en „bos” gaan uitmaken⁽³⁰⁾. In de Limburgse Kempen komt tenslotte ook het simplex *Berg* of *Bergs* en *Bosch* voor.

Binnen de FN gevormd met het suffix *-man(s)* is er een morfologisch onderscheid tussen de namen op *-man* (zonder uitgang) en die op *-mans* (gegenitiveerd) (kaart 36). De scheiding tussen de uitgangsloze vorm en de genitiefvorm loopt andermaal op de grens tussen Oost-Vlaanderen en Antwerpen/Brabant en valt dus samen met de scheidingslijn tussen het juxtapositieve en het genitiefpatronymische gebied bij de patroniemen (vgl. kaart 10). Die oostelijke genitivering is ook productief geweest in de categorie van de beroepsnamen, zoals blijkt uit de geografische distributie van namenparen als *Timmerman/Timmermans*, *Meuleman/Molemans*, *Bruggeman/Brugmans* e.d.⁽³¹⁾.

Typisch voor Limburg tenslotte, parallel met vele plaatsnamen, maar globaal genomen in FN veeleer zeldzaam, is het gebruik van andere inleidende voorzetsels: *op*, *aan*, *in*. Namen als *Opdenacker*, *Opteyndt*, *Opbroek*; *Indesteeghe*, *Intven*, *Indeganck*, zelfs *Inhetpanhuis* (kaart 37); *Aendenhof*, *Aendekerk*, *Aendenboom* tref je voornamelijk in Limburg aan. Een aantal van deze reeks zijn vermoedelijk vondelingennamen, maar ze illustreren toch de mogelijkheid om met deze voorzetsels een FN te vormen⁽³²⁾.

Het opzoeken van de verspreiding van honderden FN heeft me ervan overtuigd dat de Vlaming, ook nu nog, een honkvast wezen is. Op de

burg, 246, 202, 165; *Janssen*: 12658, *Jansen*: 2097; *Hanssen*: 1193, *Hansen*: 287; *Franssen*: 2050, *Fransen*, 119.

⁽²⁹⁾ In het aangrenzende Nederland is dan weer de schrijfwijze met dubbele *-ss* gebruikelijk: vgl. de aantallen voor *Claesen*: 7, *Claasen*: 4; *Claessen*: 1078, *Claassen*: 269. *Maesen*: 67, *Maasen*: 9; *Maessen*: 1145, *Maassen*: 732. *Vaesen*: 33, *Vaasen*: 12; *Vaessen*: 1450, *Vaassen*: 161. Nederlands Repertorium van Familiennamen. Deel XIV. Limburg, 106-107, 321-322, 493.

⁽³⁰⁾ Zie J. VAN LOON, o.c., 365: kaart met de expansie van de *-mans*-namen.

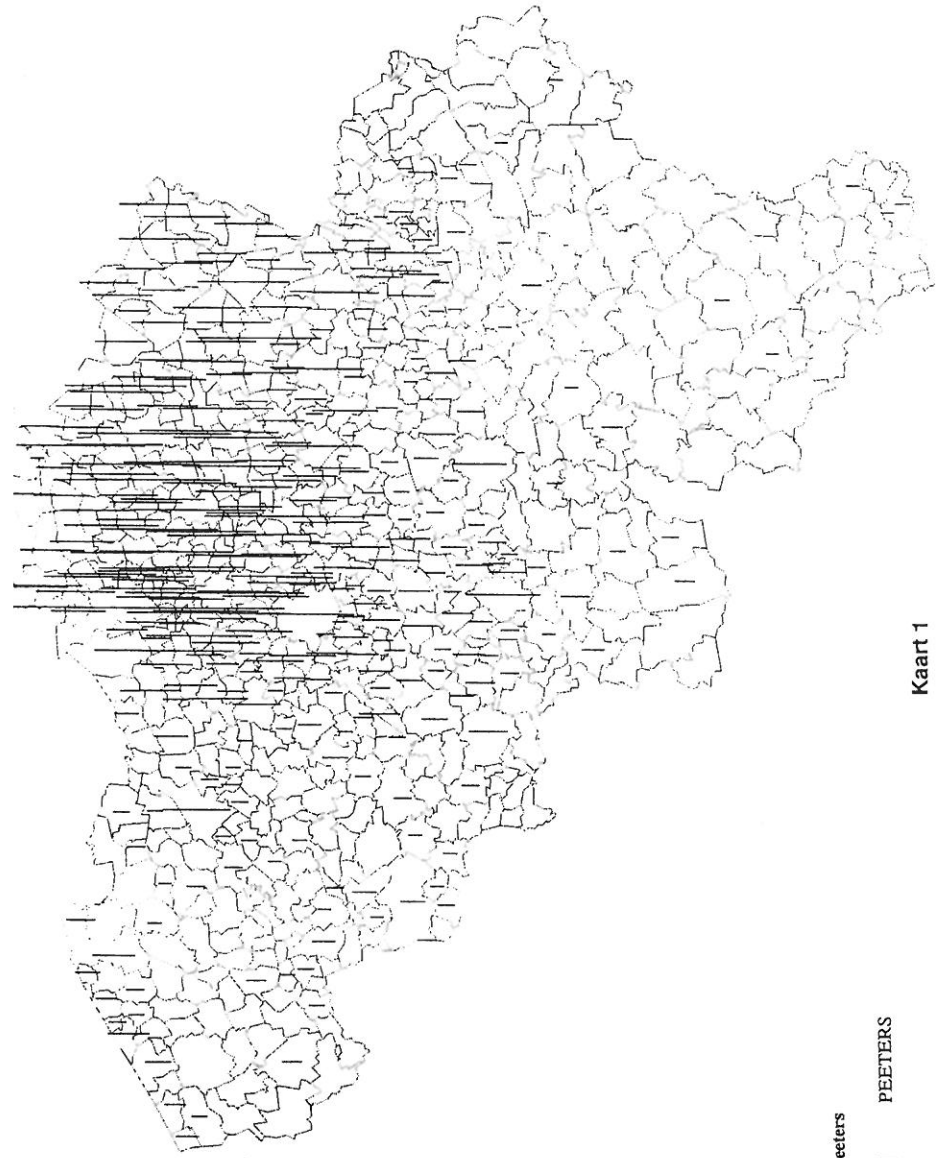
⁽³¹⁾ J. VAN LOON, o.c., 333 en 435.

⁽³²⁾ Volgens het register van Belgische familienamen 1987 zijn er 561 personen met de naam *Op*, 13 Belgen heten *In*, en resp. 16 en 6 heten *Aen* en *Aan*.

kaarten zie je dat Vlamingen doorgaans erg aan de eigen streek hechten. Relatief weinig frequente namen concentreren zich bijna altijd in een aaneengesloten gebied. Zoals je vaak aan iemands taal kan horen waar hij vandaan komt, kan je ook op basis van het type van zijn naam vrij precies voorspellen uit welke streek hij komt.

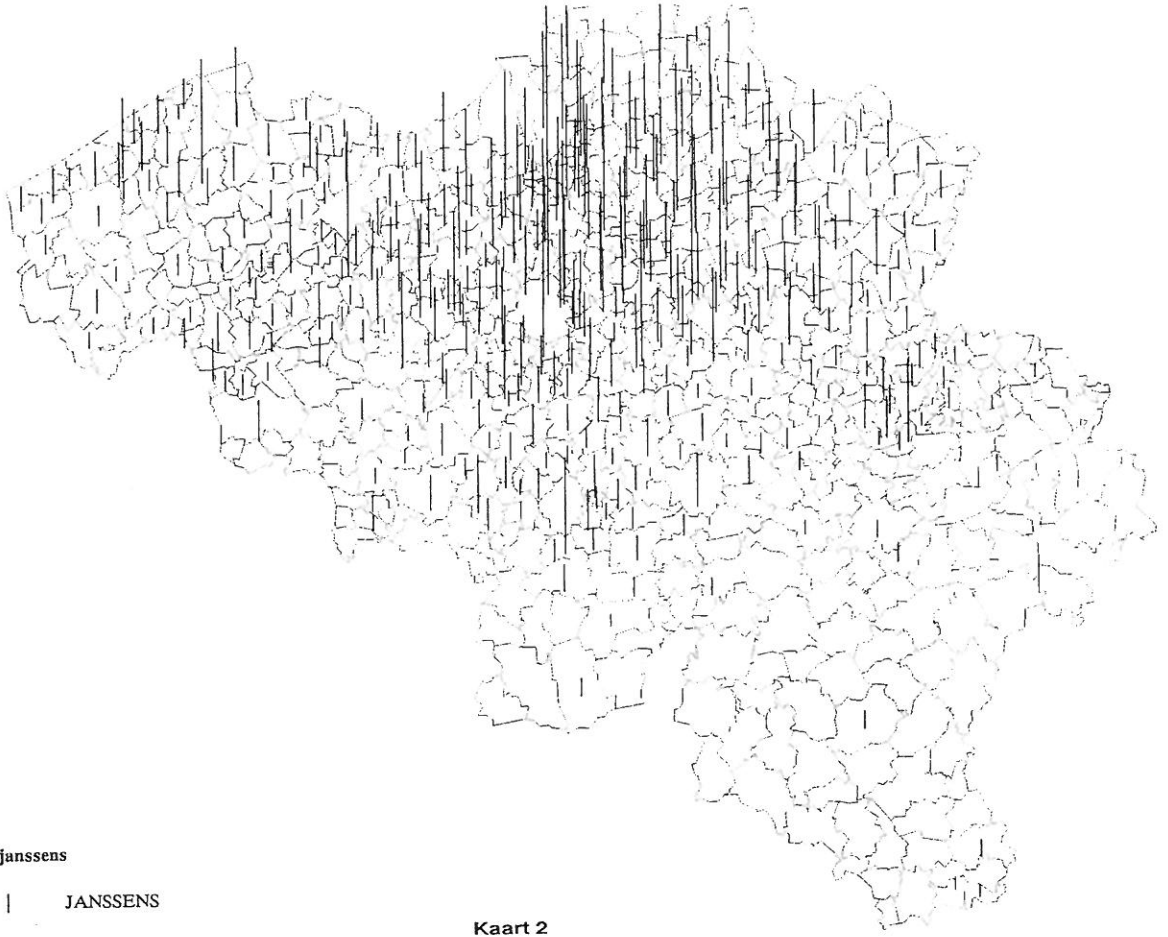
Leuven

Ann MARYNISSEN

Kaart 1

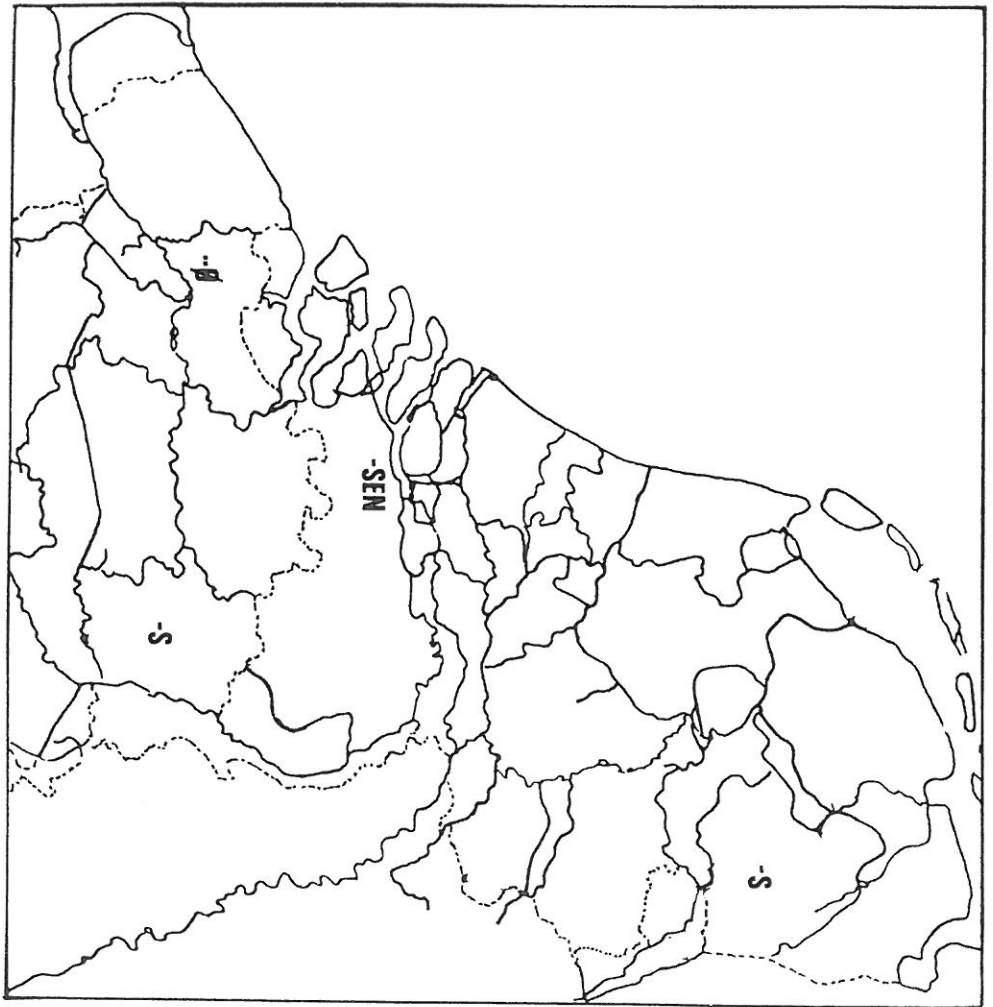
peeters
| PEETERS

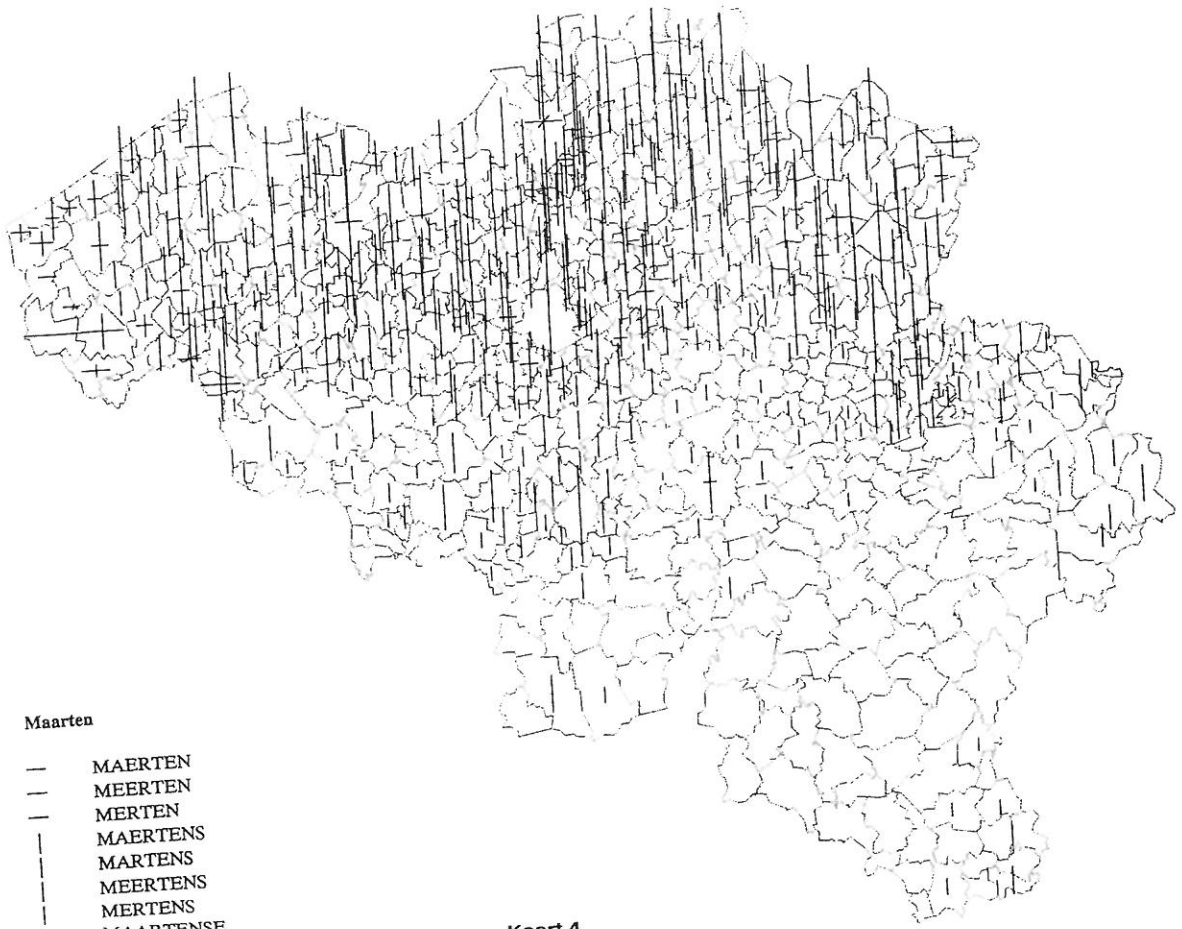
janssens

| JANSSENS

Kaart 2

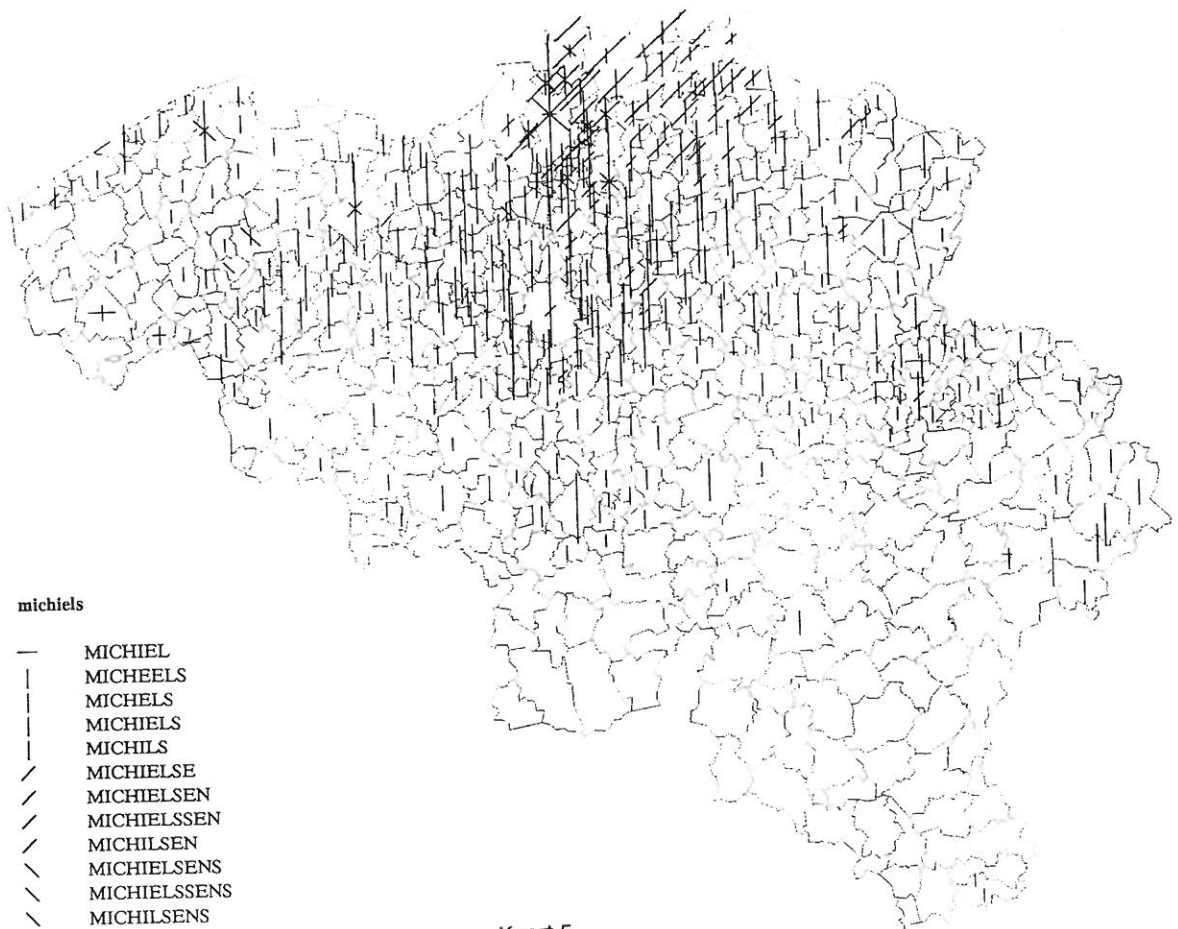
Kaart 3

Maarten

- MAERTEN
- - MEERTEN
- - MERTEN
- - MAERTENS
- - MARTENS
- - MEERTENS
- - MERTENS
- - MAARTENSE

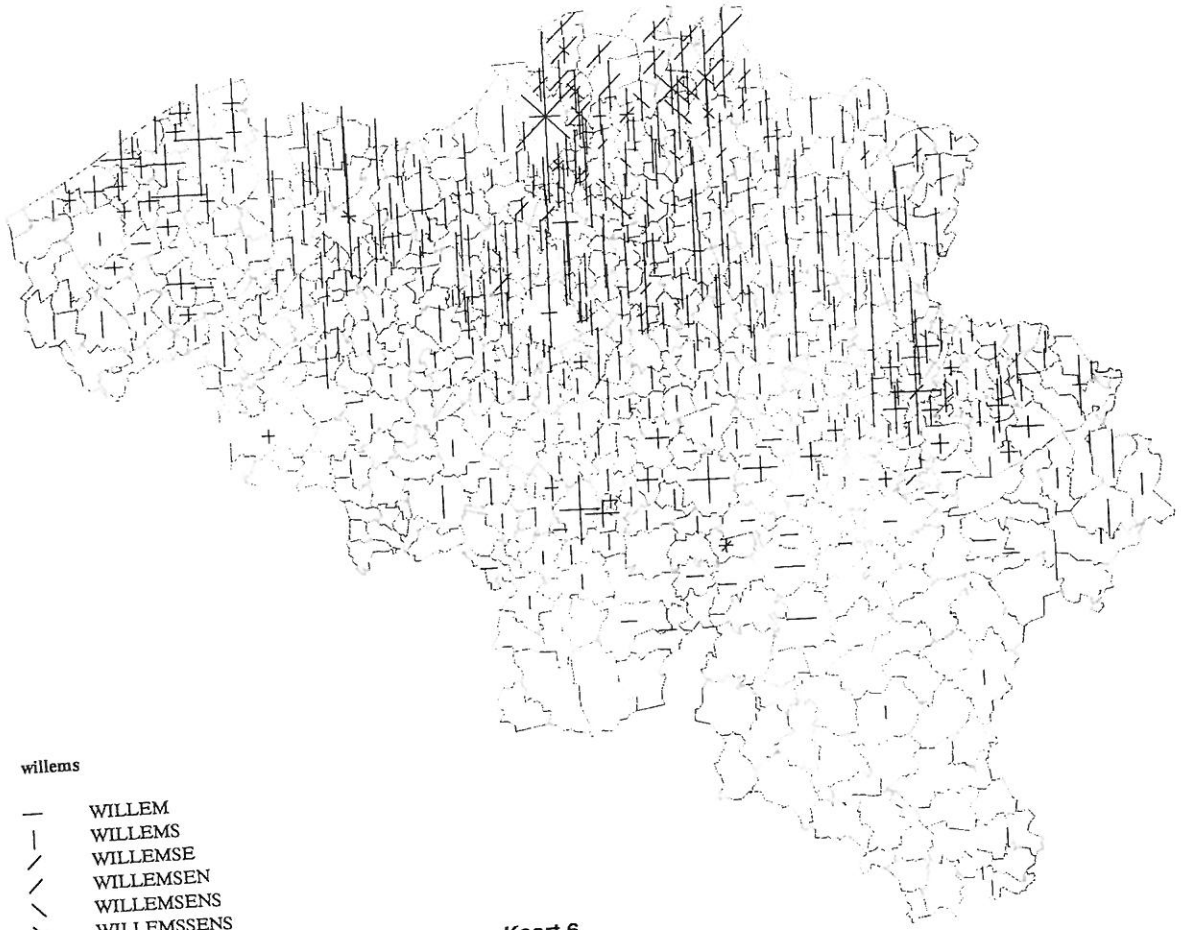
Kaart 4

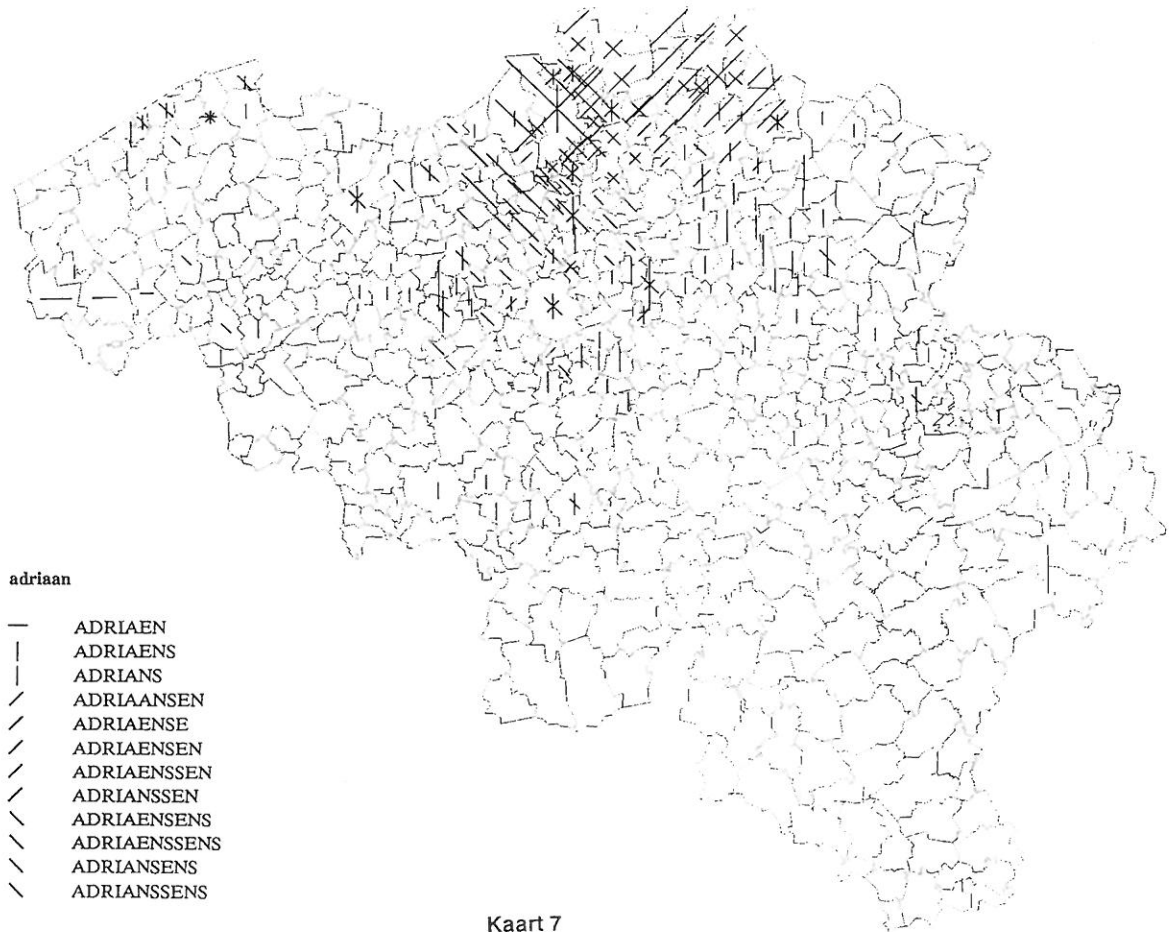
michiels

- MICHIEL
- - MICHEELS
- - MICHELS
- - MICHIELS
- - MICHILS
- / MICHIELSE
- / MICHIELSEN
- / MICHIELSSEN
- / MICHILSEN
- \ MICHIELSENS
- \ MICHIELSSENS
- \ MICHILSENS

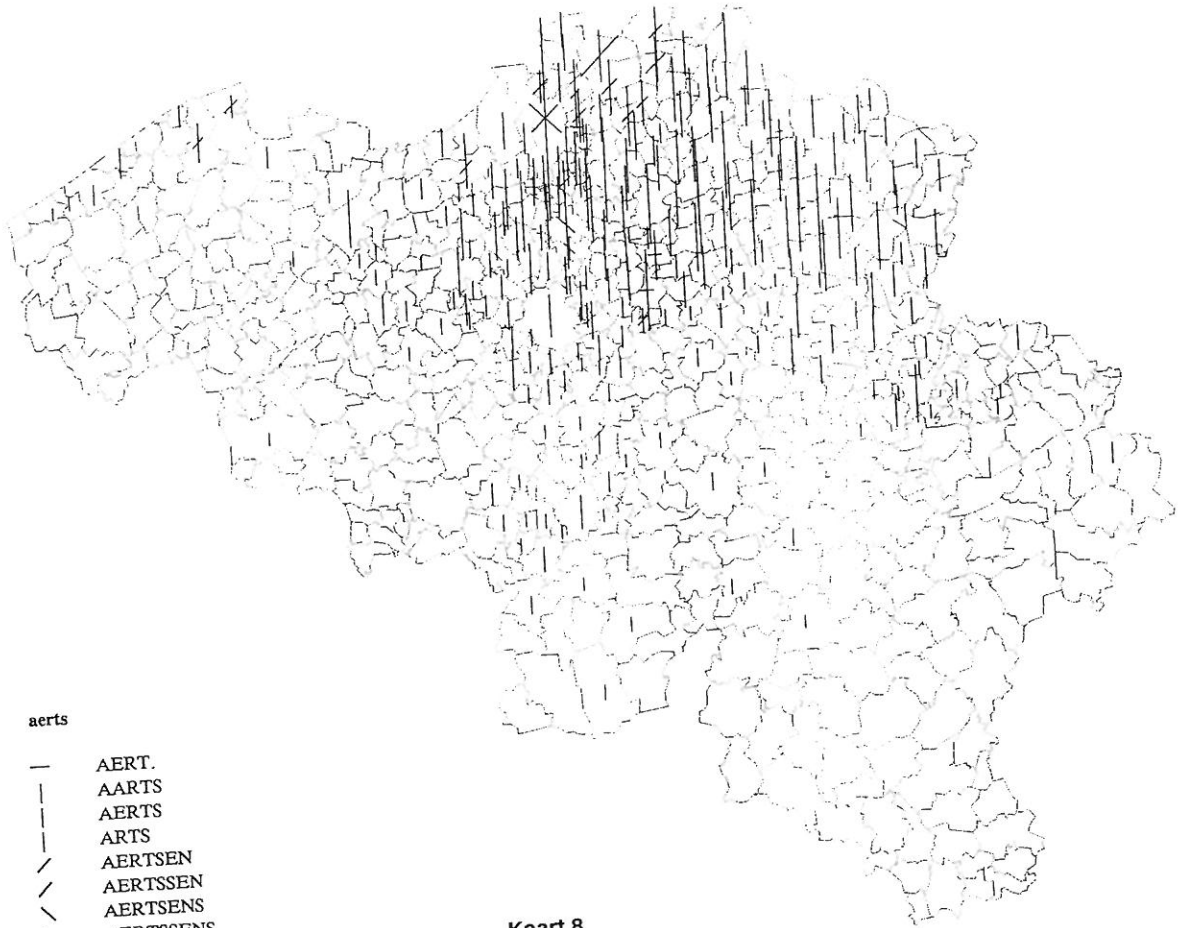
Kaart 5

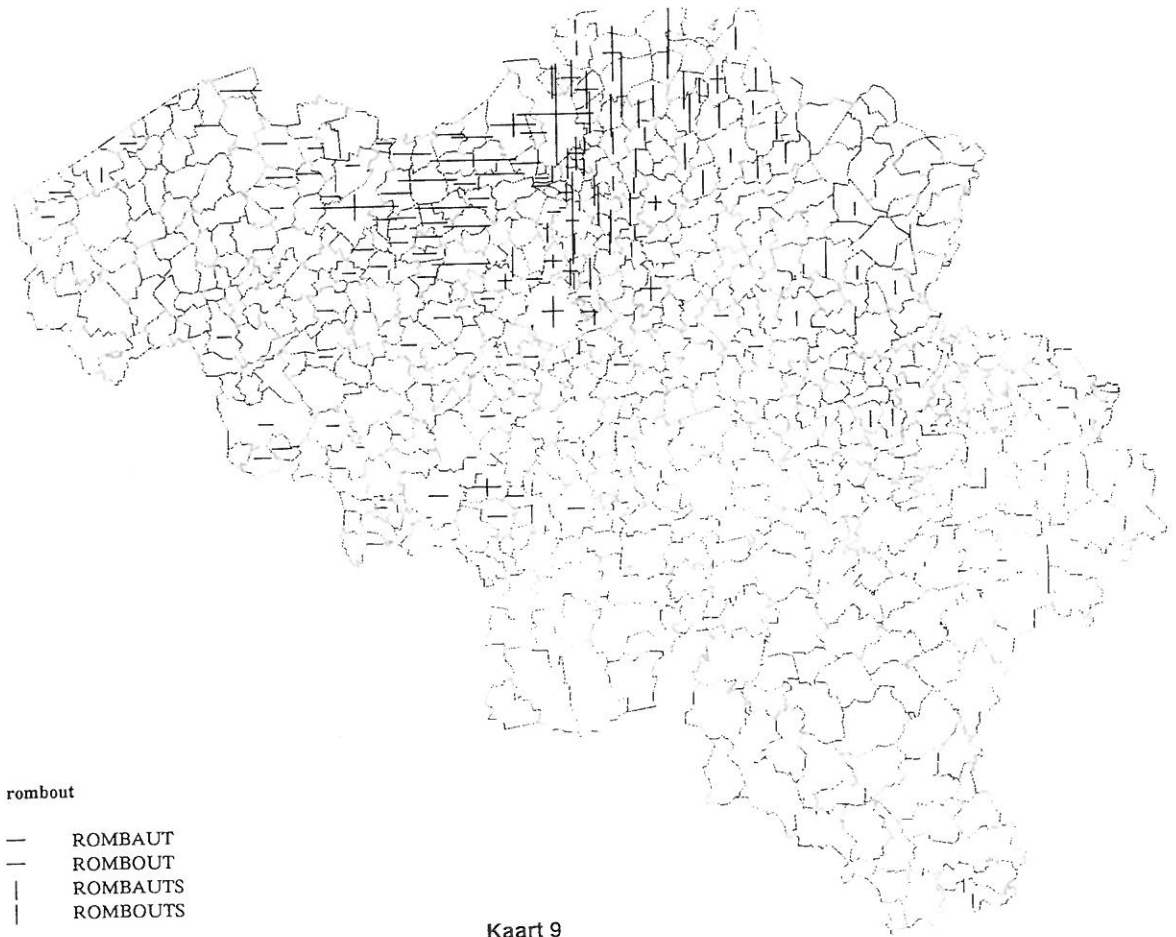
Kaart 6

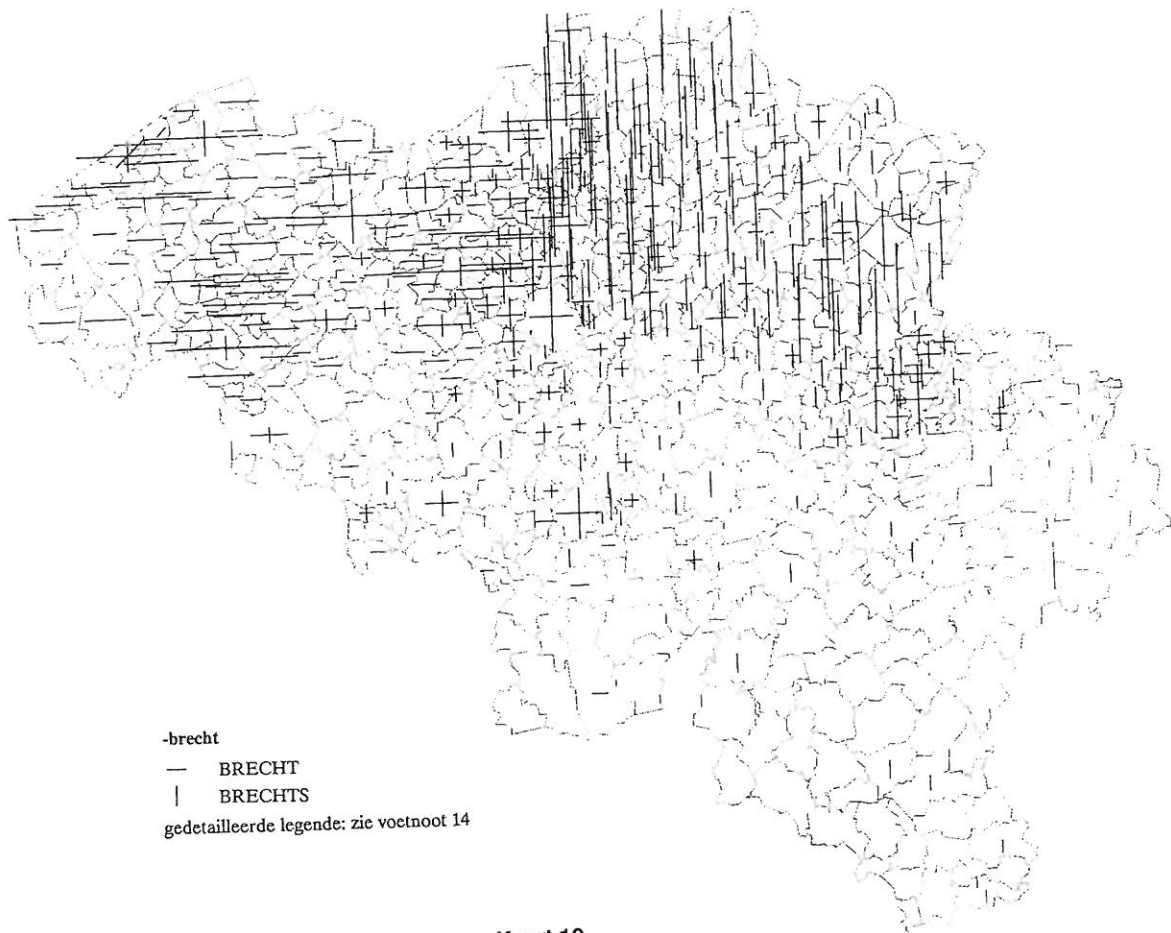
Kaart 7

Kaart 8

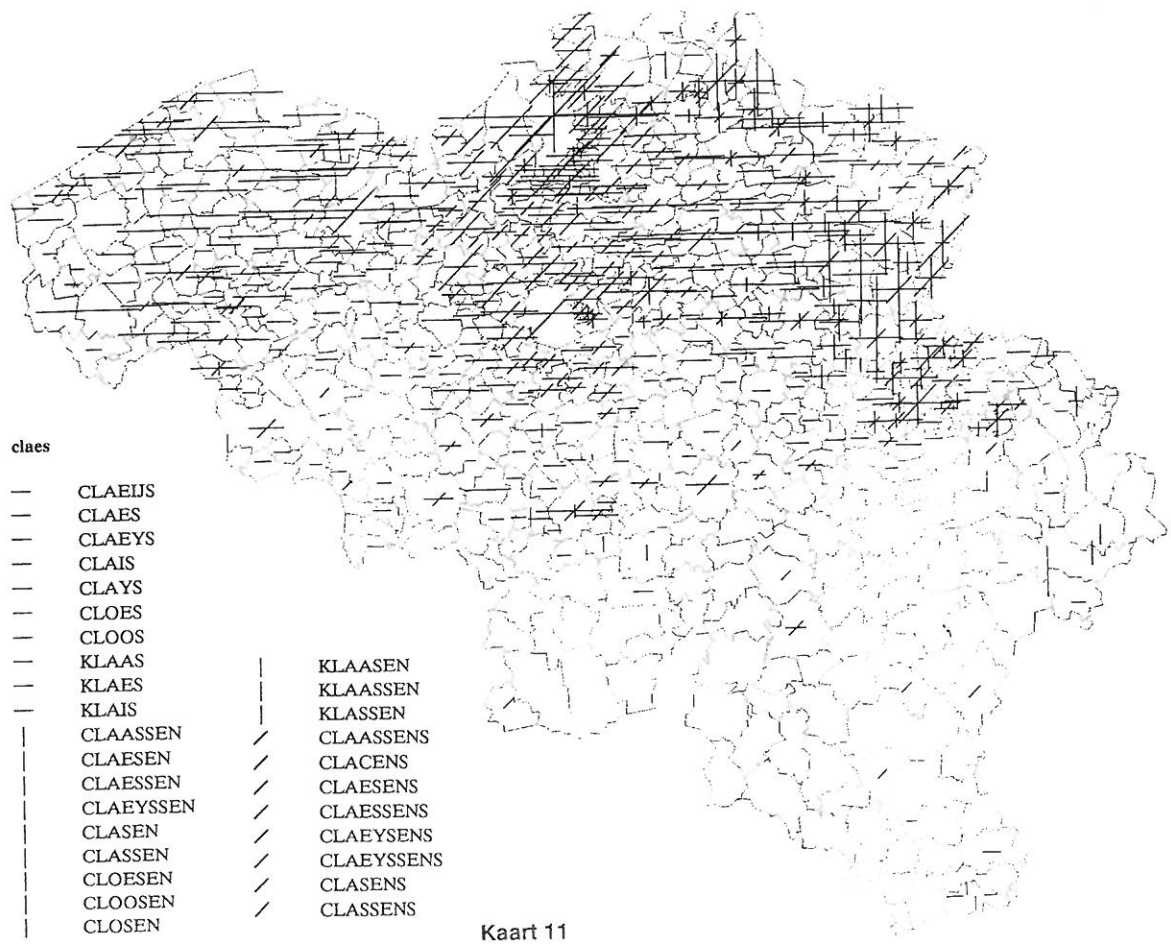

Kaart 9

-brecht
 — BRECHT
 | BRECHTS
 gedetailleerde legende: zie voetnoot 14

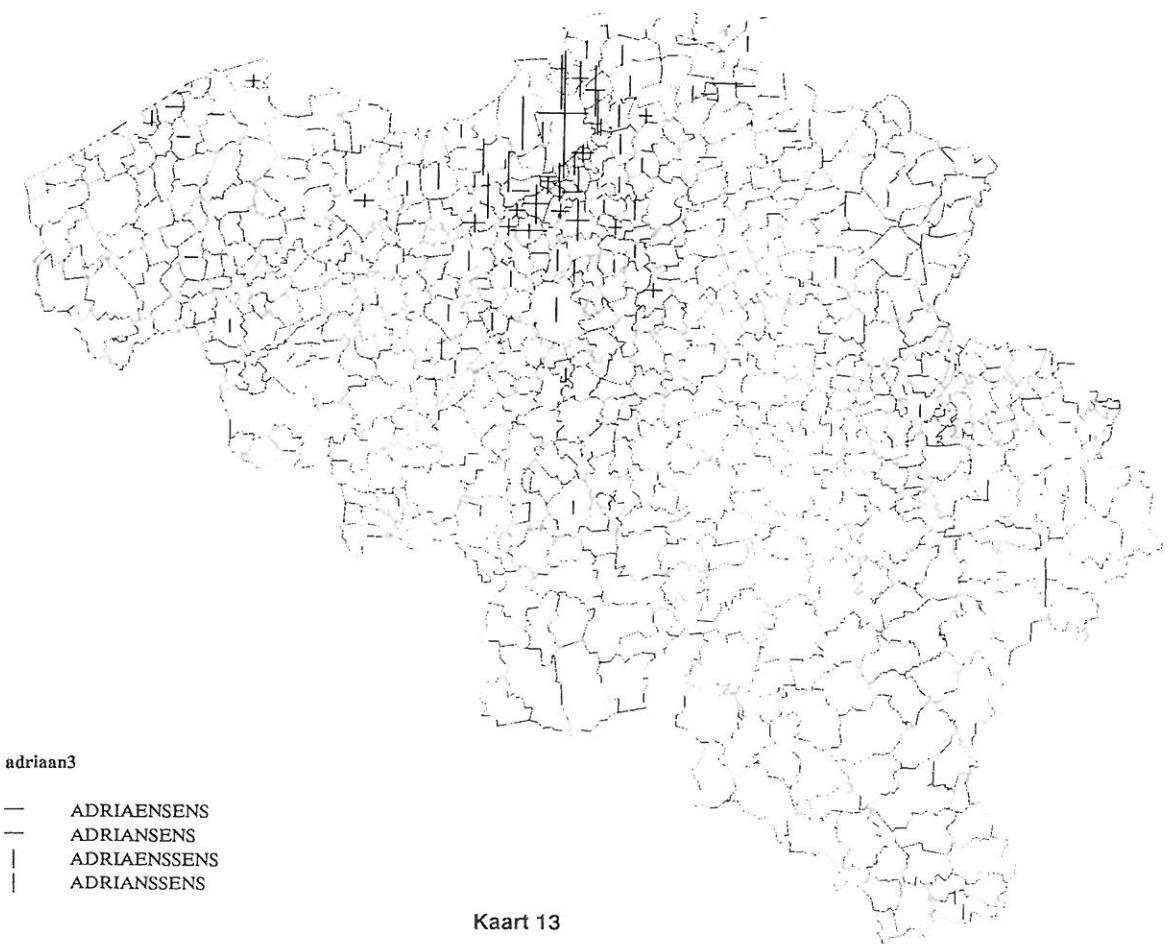
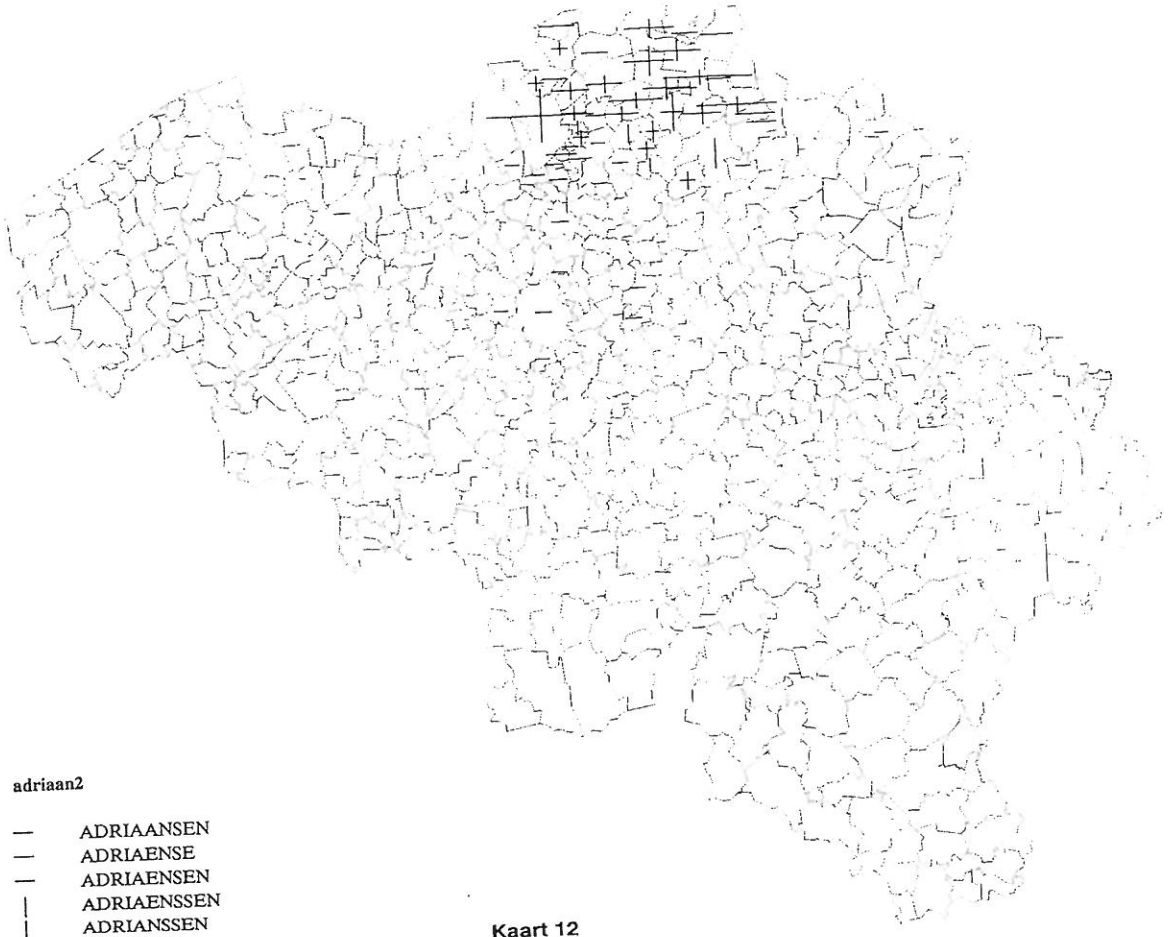
Kaart 10

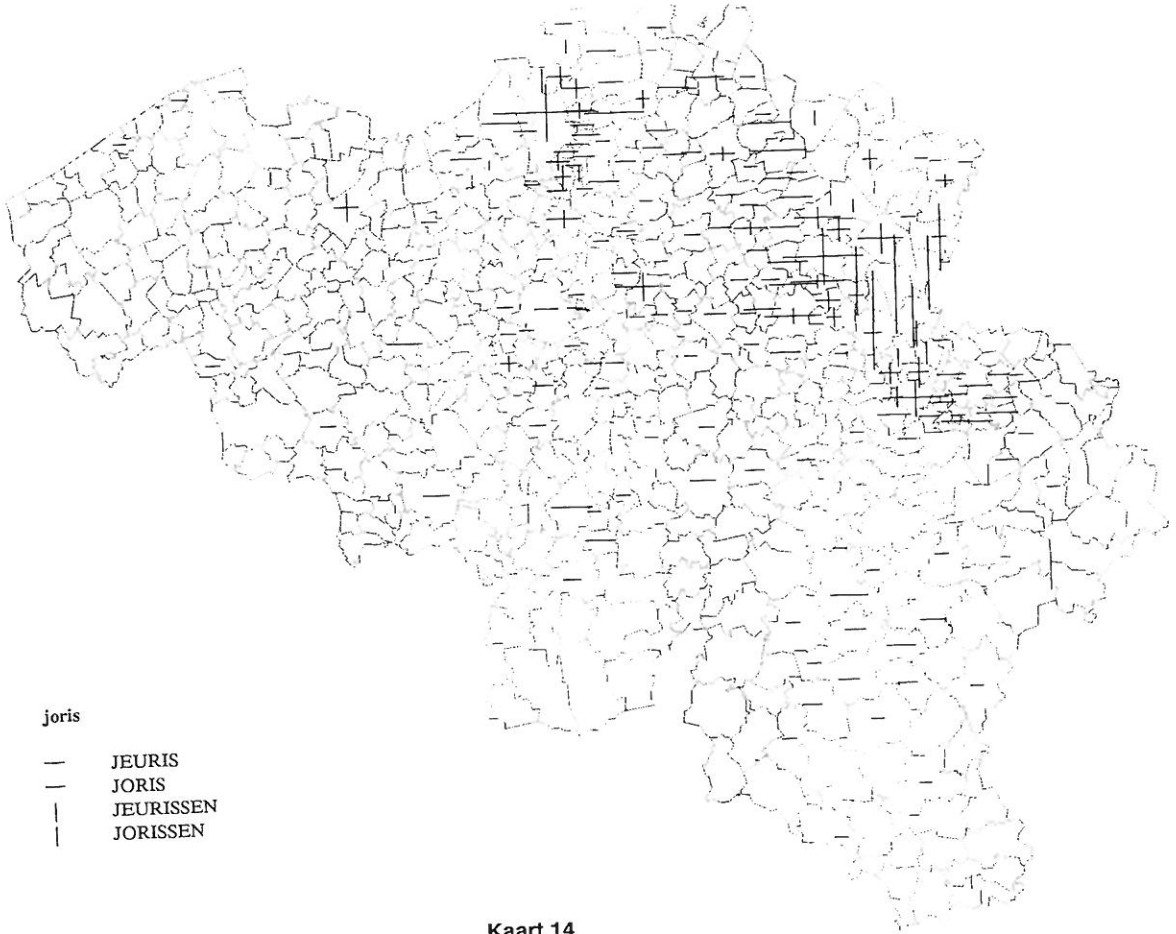

claes
 — CLAEIJS
 — CLAES
 — CLAEYS
 — CLAIS
 — CLAYS
 — CLOES
 — CLOOS
 — KLAAS
 — KLAES
 — KLAIS
 — CLAASSEN
 — CLAESEN
 — CLAESSEN
 — CLAEYSSSEN
 — CLASEN
 — CLASSEN
 — CLOESEN
 — CLOOSEN
 — CLOSEN

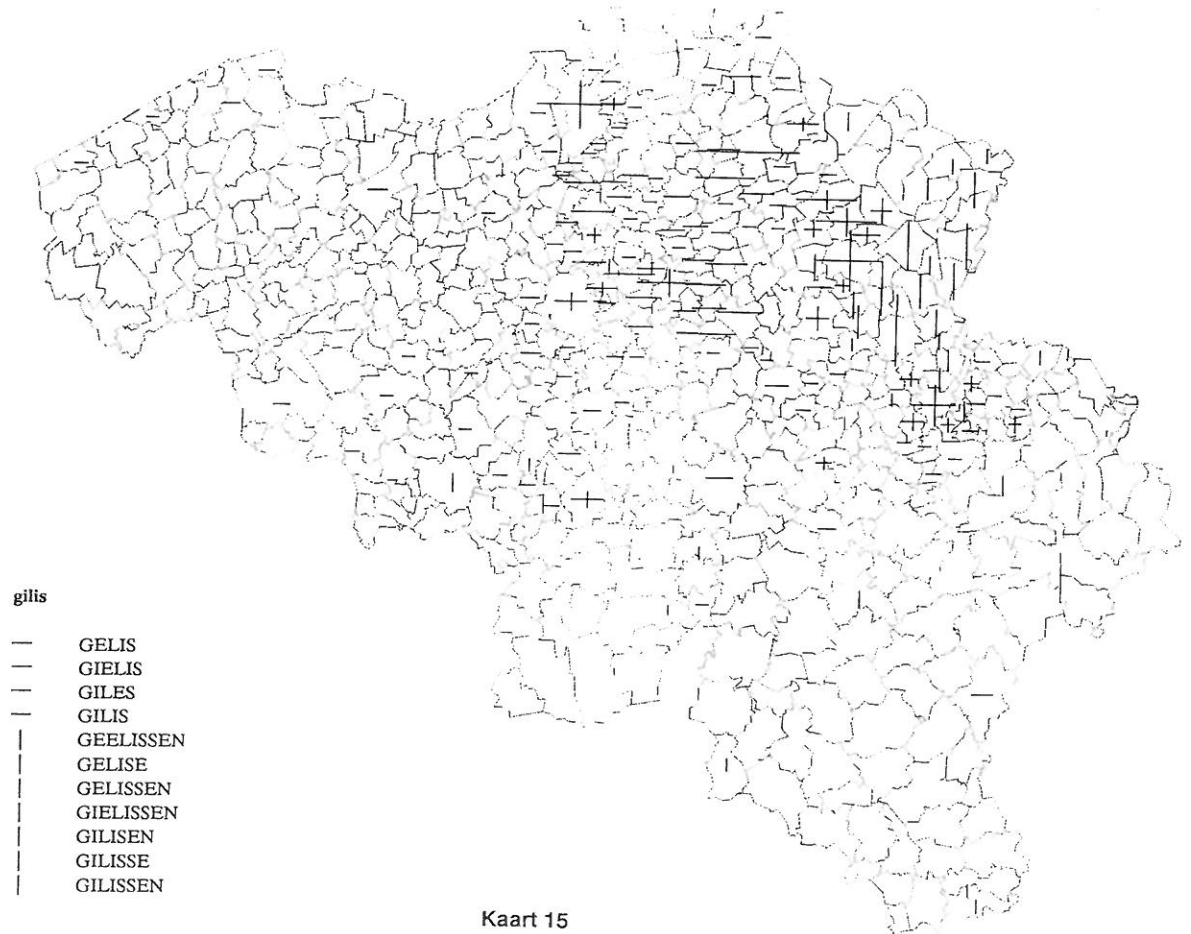
— KLAASEN
 — KLAASSEN
 — KLASSEN
 / CLAASSENS
 / CLACENS
 / CLAESENS
 / CLAESSENS
 / CLAEYSSENS
 / CLAEYSSSENS
 / CLASENS
 / CLASSENS

Kaart 11

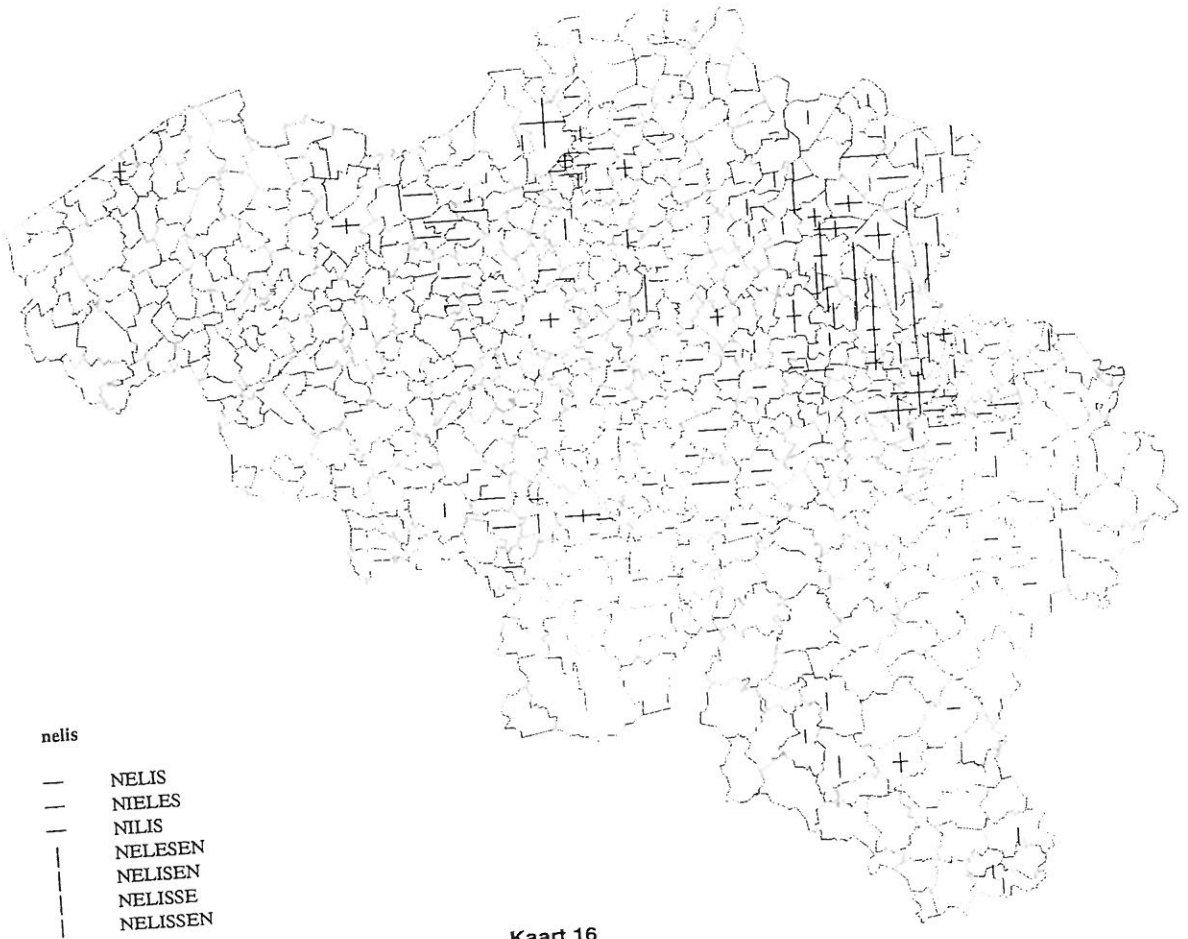

Kaart 14

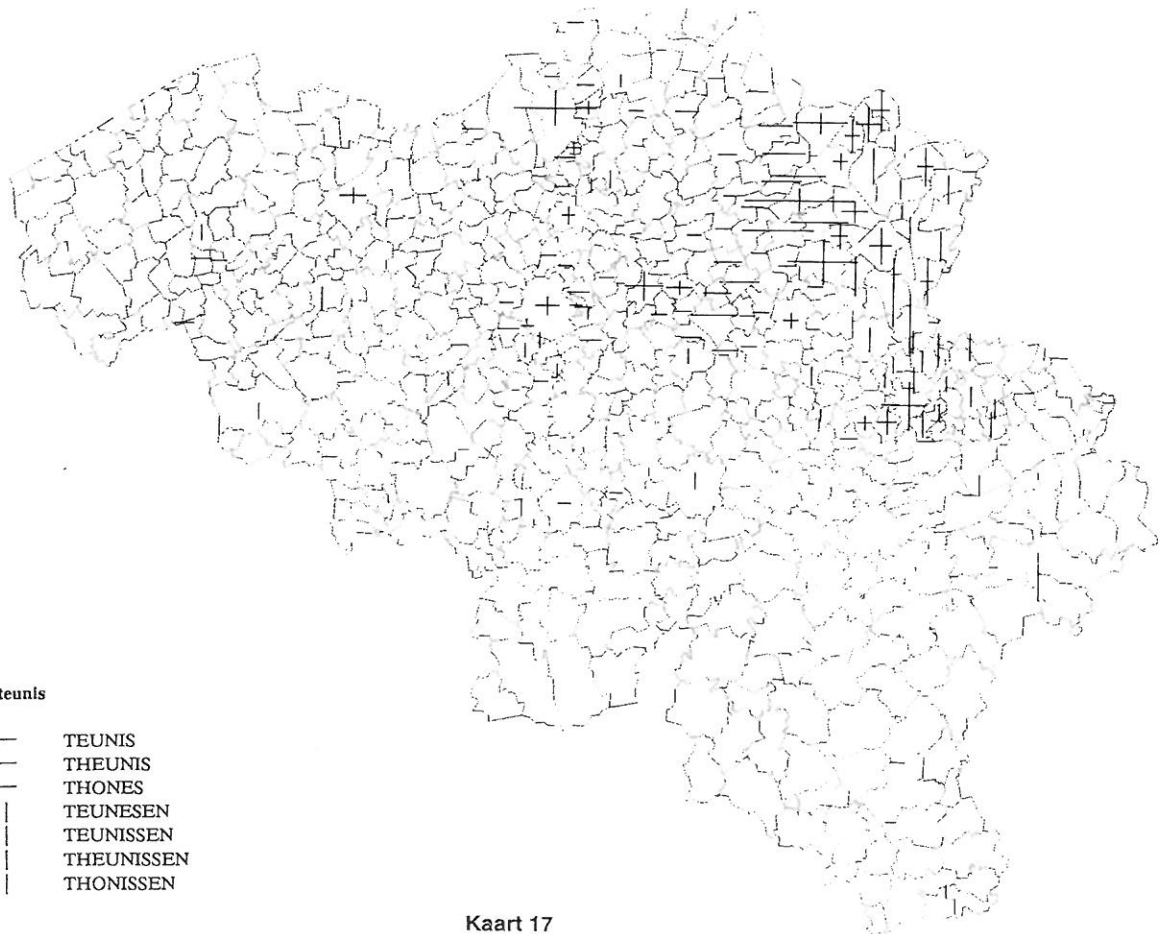

Kaart 15

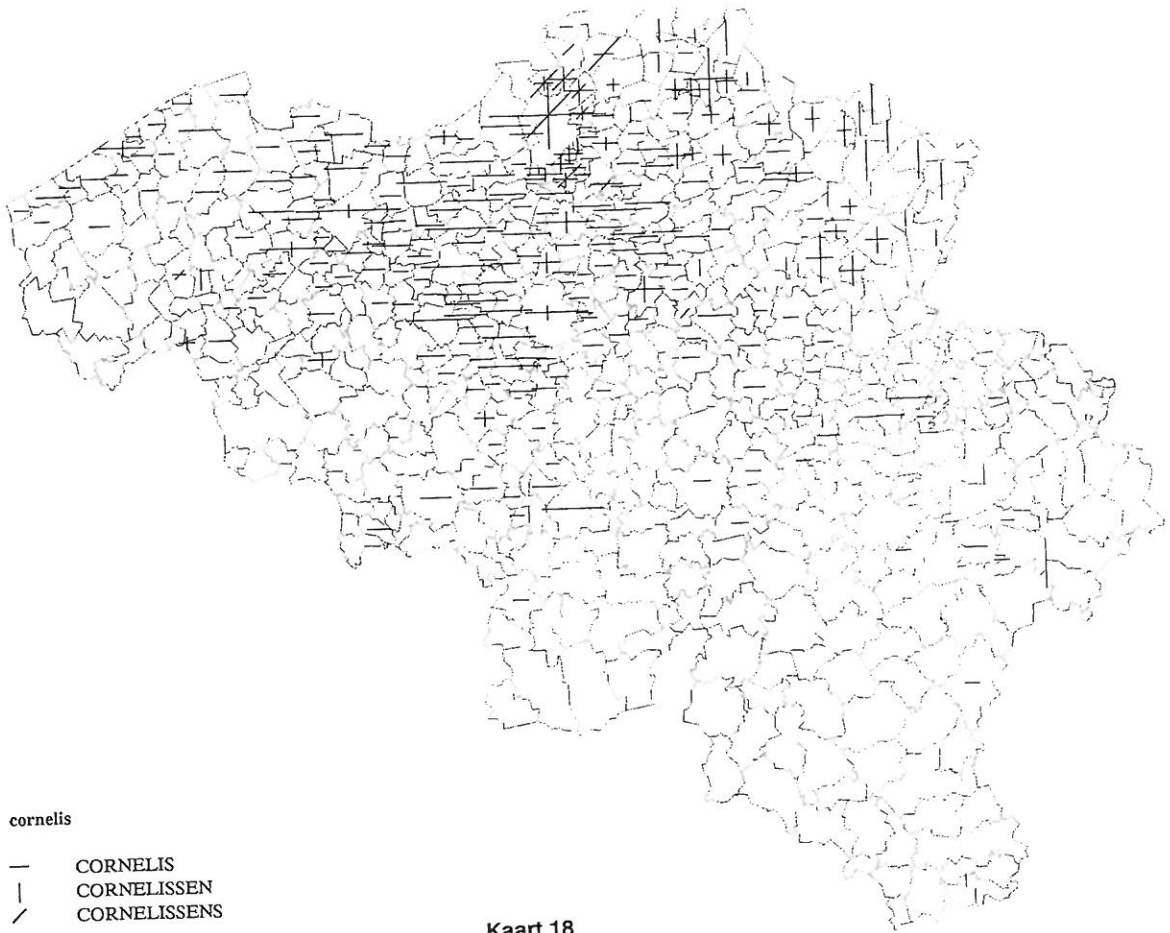
- nolis**
- NELIS
 - - NIELES
 - + NILIS
 - | NELESEN
 - | NELISEN
 - | NELISSE
 - | NELISSEN

Kaart 16

- teunis**
- TEUNIS
 - - THEUNIS
 - + THONES
 - | TEUNESEN
 - | TEUNISSEN
 - | THEUNISSEN
 - | THONISSEN

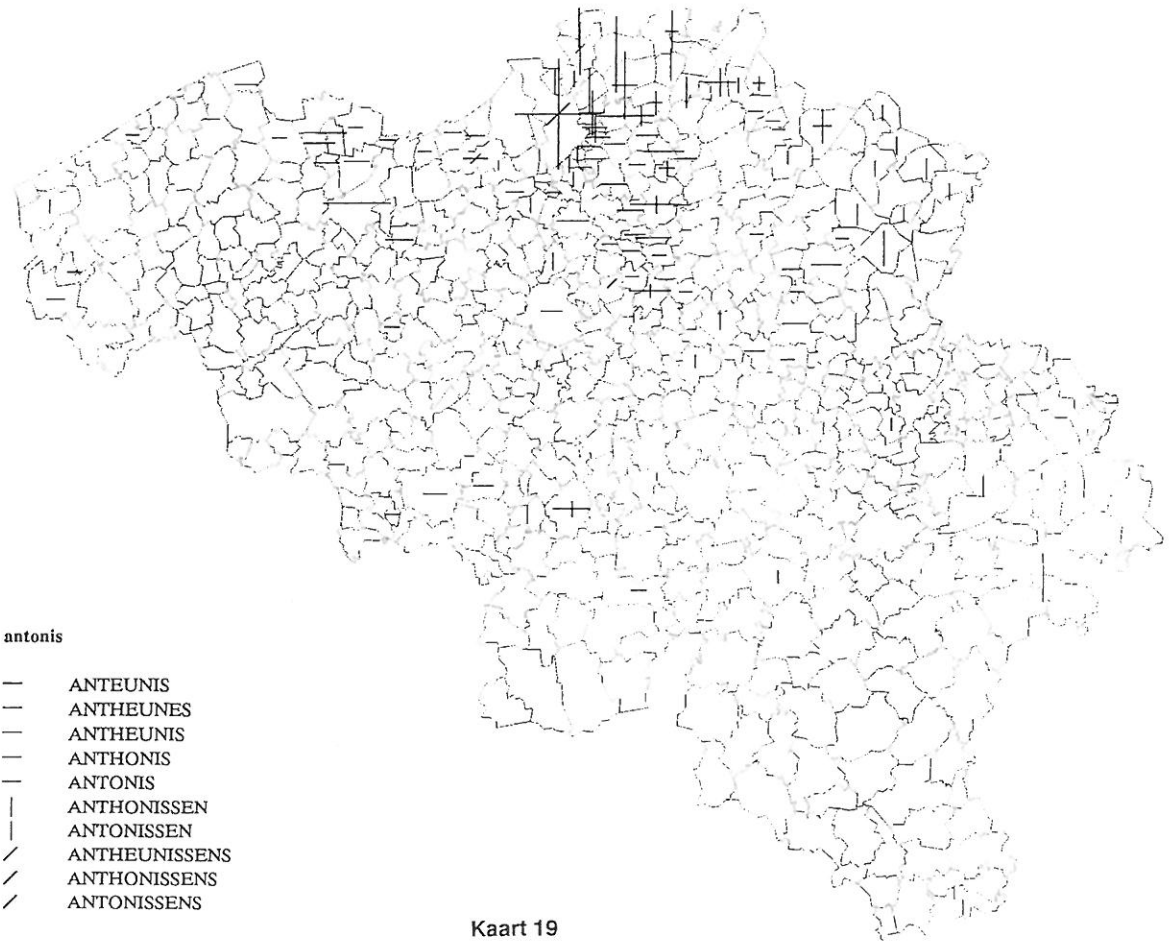
Kaart 17

cornelis

- CORNELIS
- | CORNELISSEN
- / CORNELISSENS

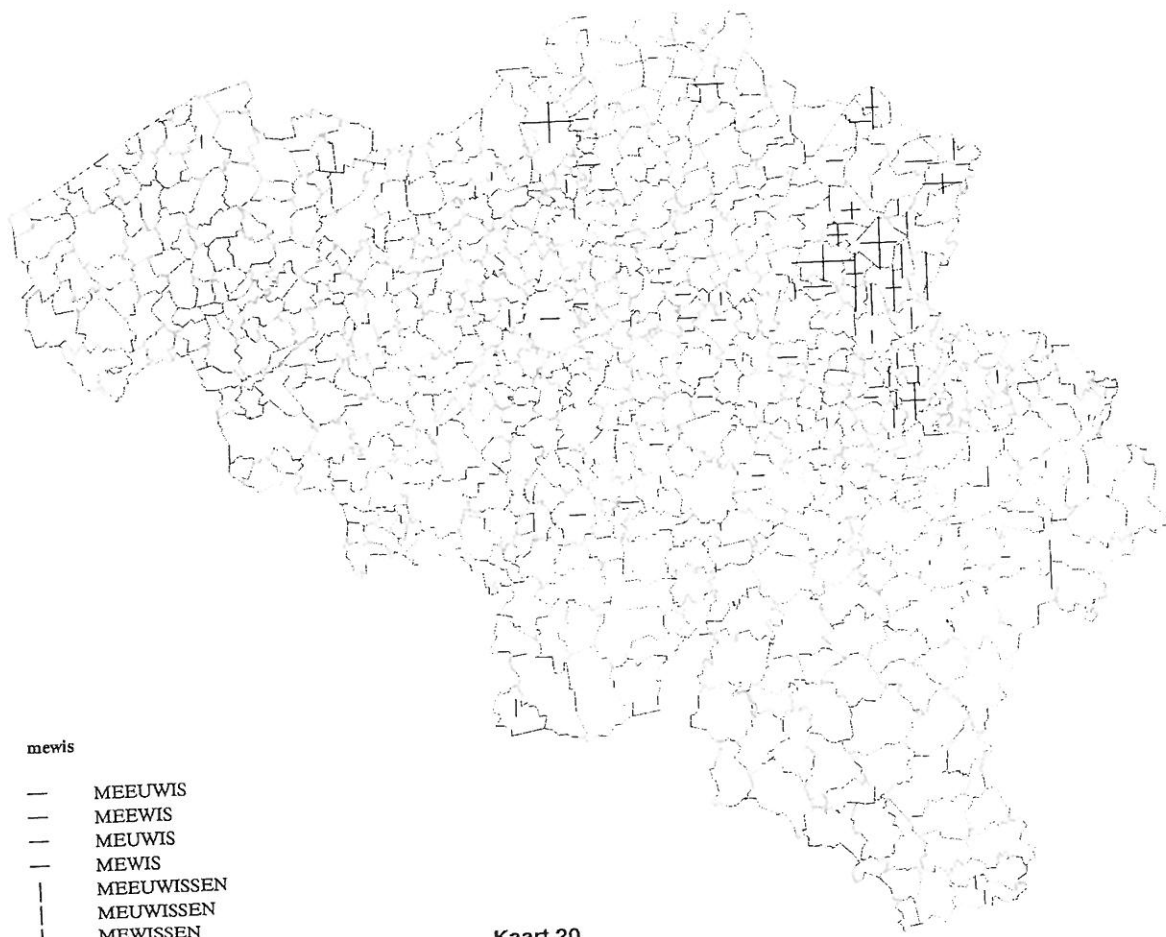
Kaart 18

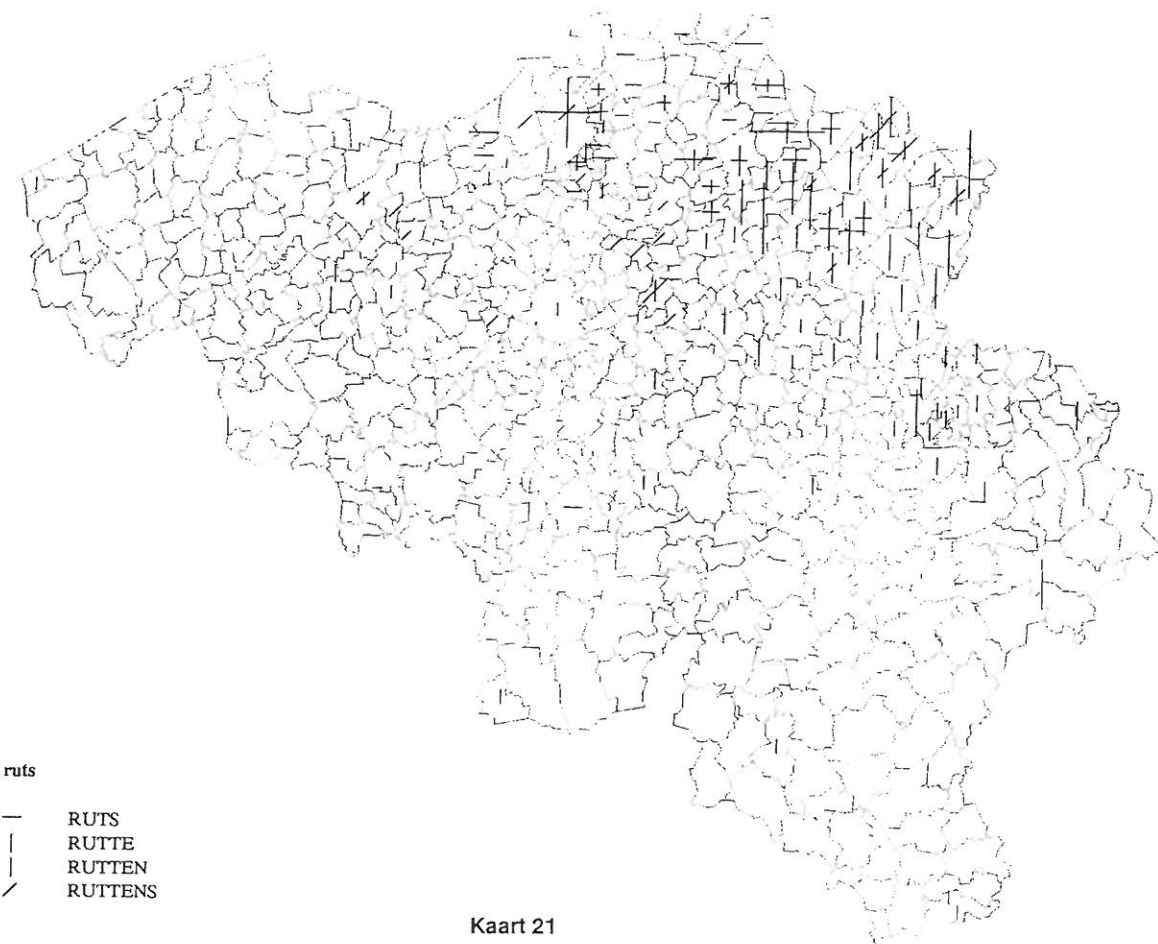
antonis

- ANTEUNIS
- ANTHEUNES
- ANTHEUNIS
- ANTHONIS
- ANTONIS
- | ANTHONISSEN
- | ANTONISSEN
- / ANTHEUNISSENS
- / ANTHONISSENS
- / ANTONISSENS

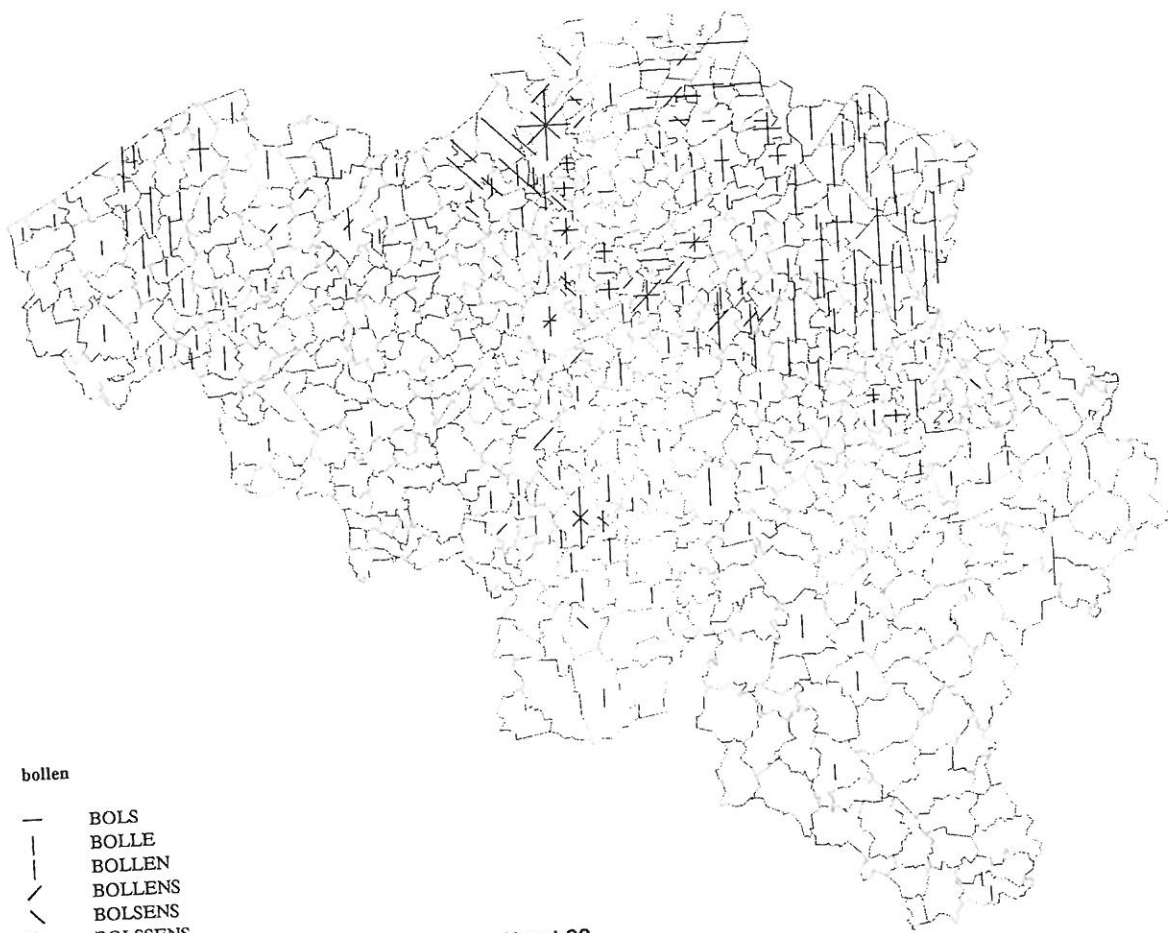
Kaart 19

Kaart 20

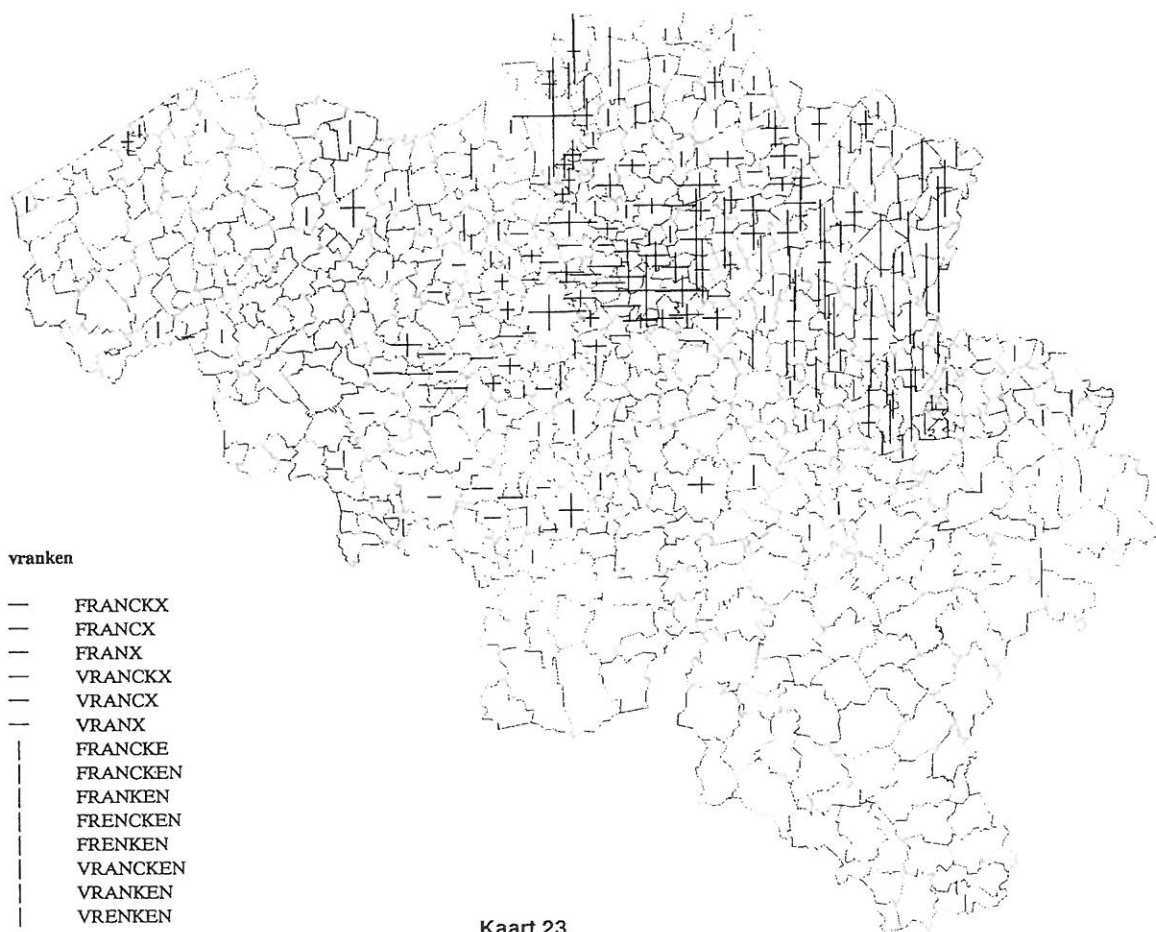
Kaart 21

bollen

- BOLLS
- - BOLLE
- | BOLLEN
- / BOLLENS
- \ BOLSENS
- \ | BOLSENS

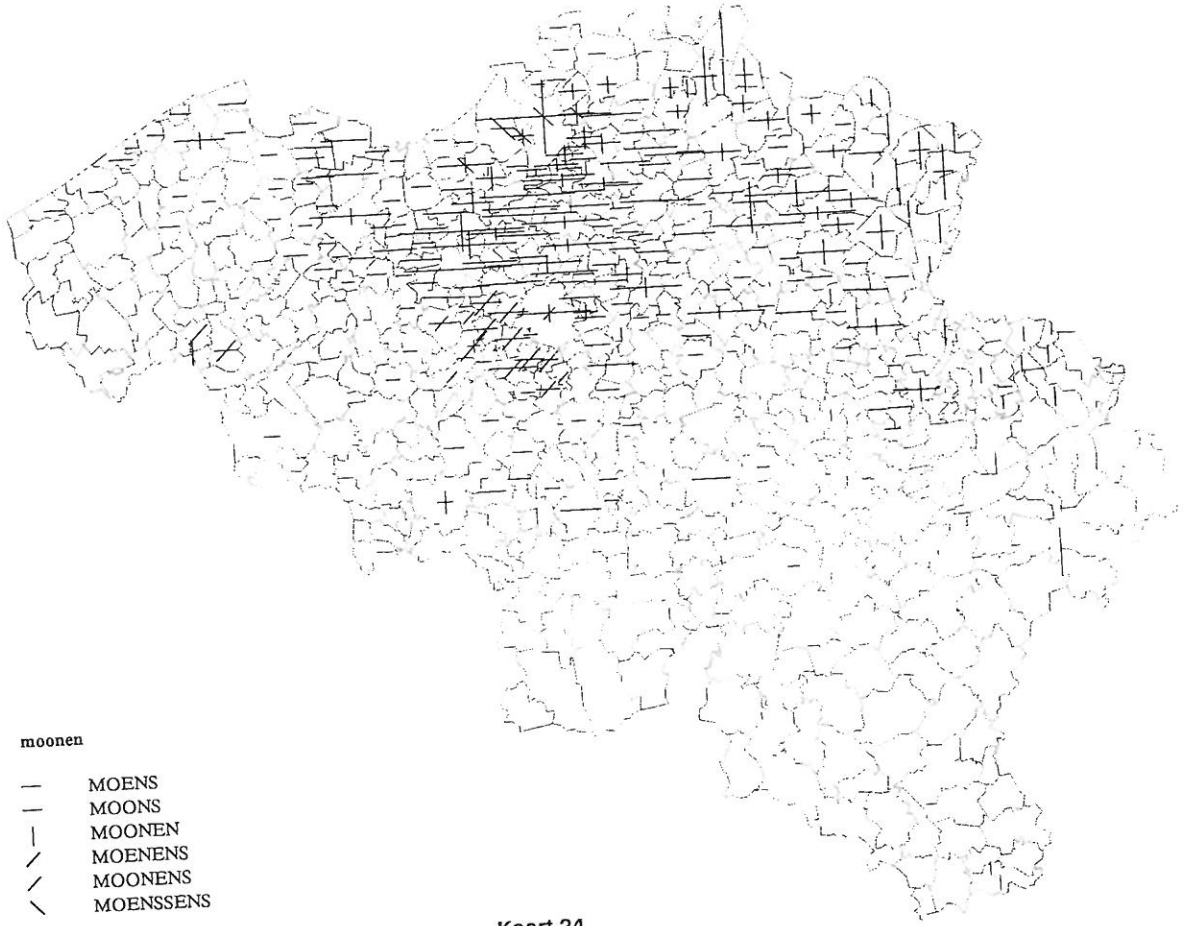
Kaart 22

vranken

- FRANCKX
- - FRANCX
- | FRANX
- | VRANCKX
- | VRANCX
- | VRANX
- | FRANCKE
- | FRANCKEN
- | FRANKEN
- | FRENCKEN
- | FRENKEN
- | VRANCKEN
- | VRANKEN
- | VRENKEN

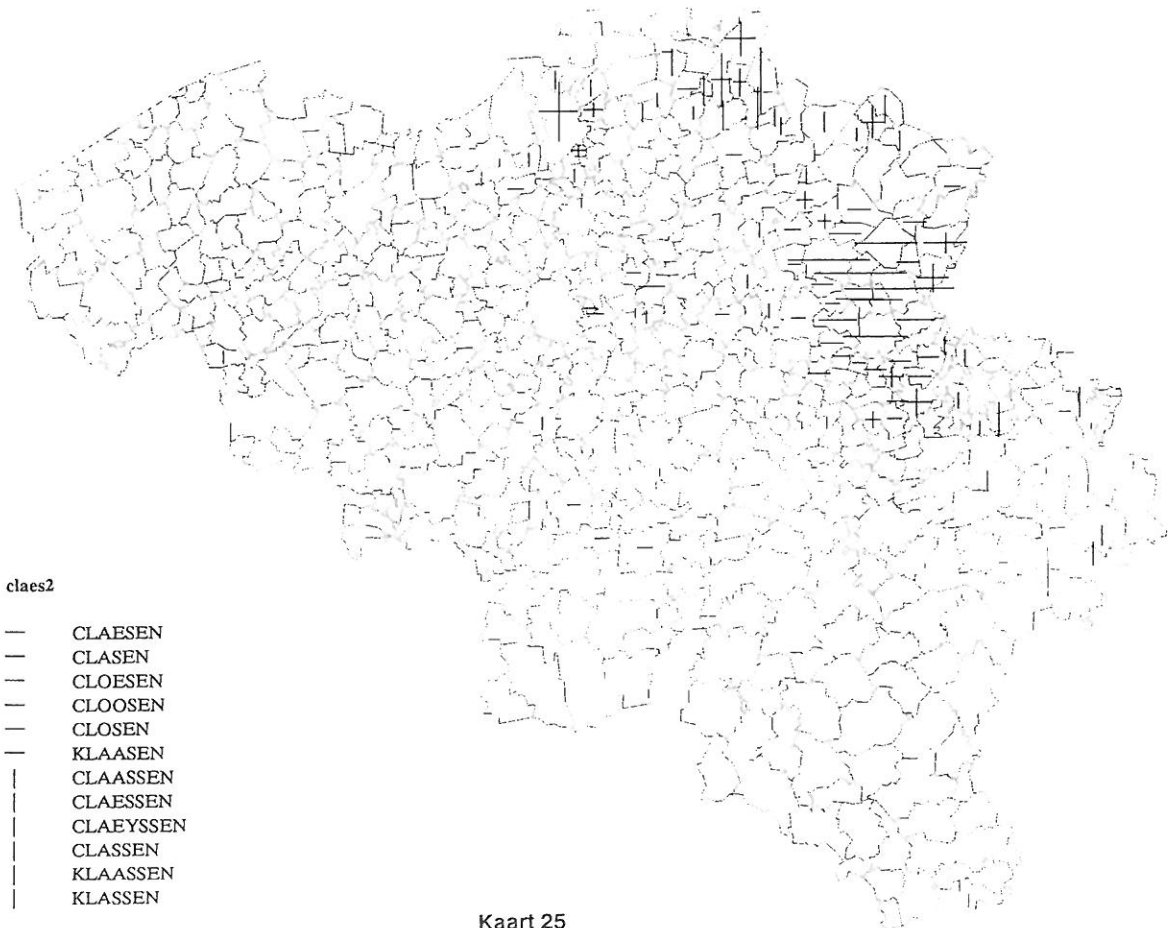
Kaart 23

moonen

- MOENS
- MOONS
- | MOONEN
- / MOENENS
- / MOONENS
- \ MOENSSENS

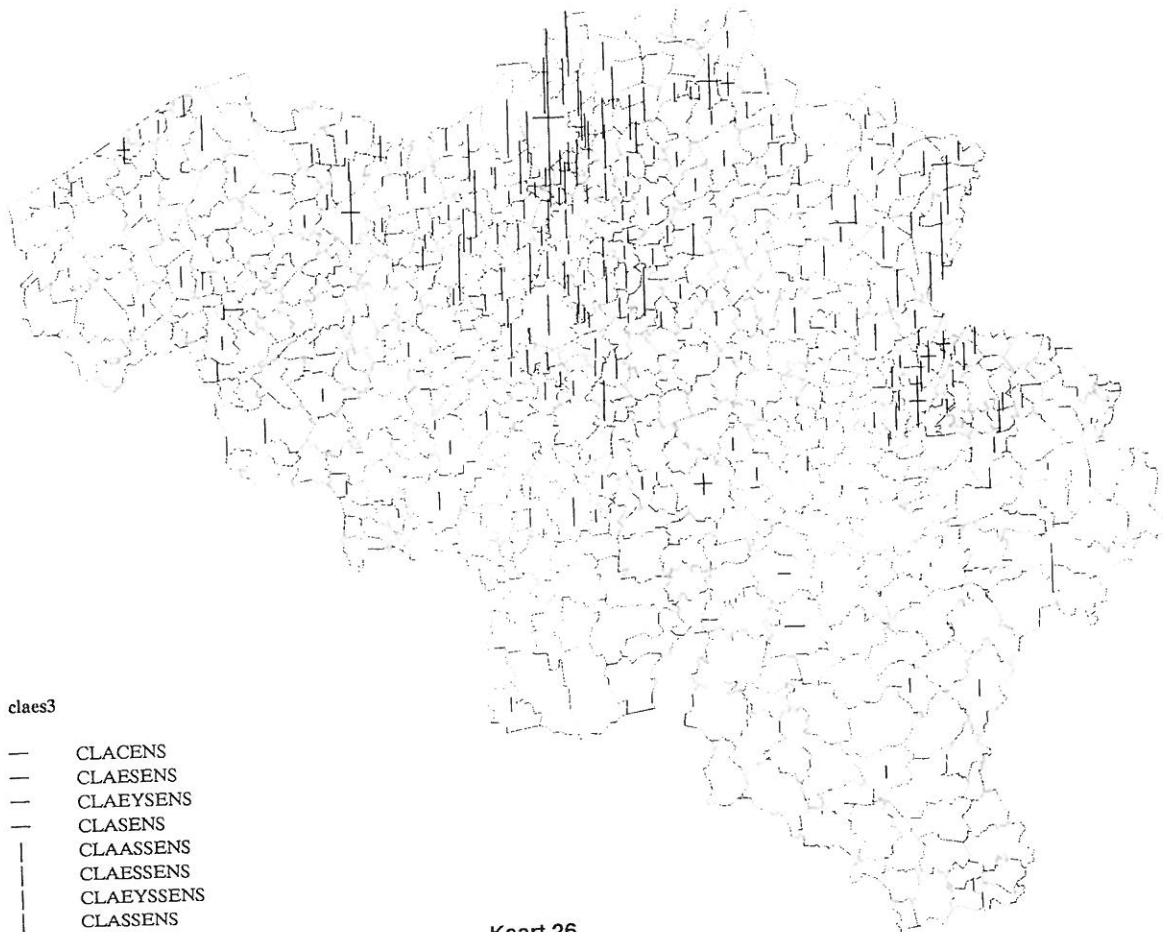
Kaart 24

claes2

- CLAESEN
- CLASEN
- CLOESEN
- CLOOSEN
- CLOSEN
- KLAASEN
- | CLAASSEN
- | CLAEESSEN
- | CLAEYSSSEN
- | CLASSEN
- | KLASSEN
- | KLASSEN

Kaart 25

claes3

- CLACENS
- CLÆSENS
- CLAEYSENS
- CLASENS
- CLAASSENS
- CLAESSENS
- CLAEYSSSENS
- CLASSENS

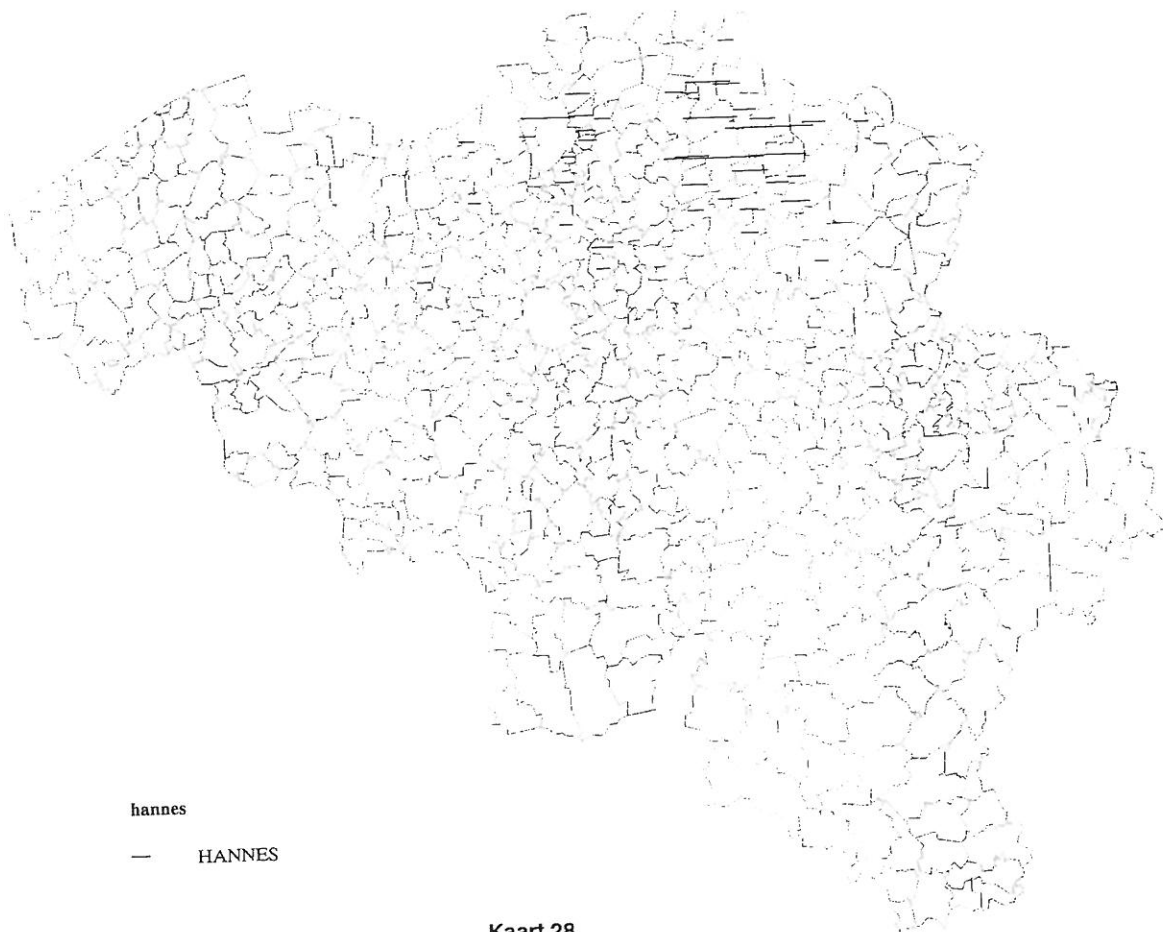
Kaart 26

jans

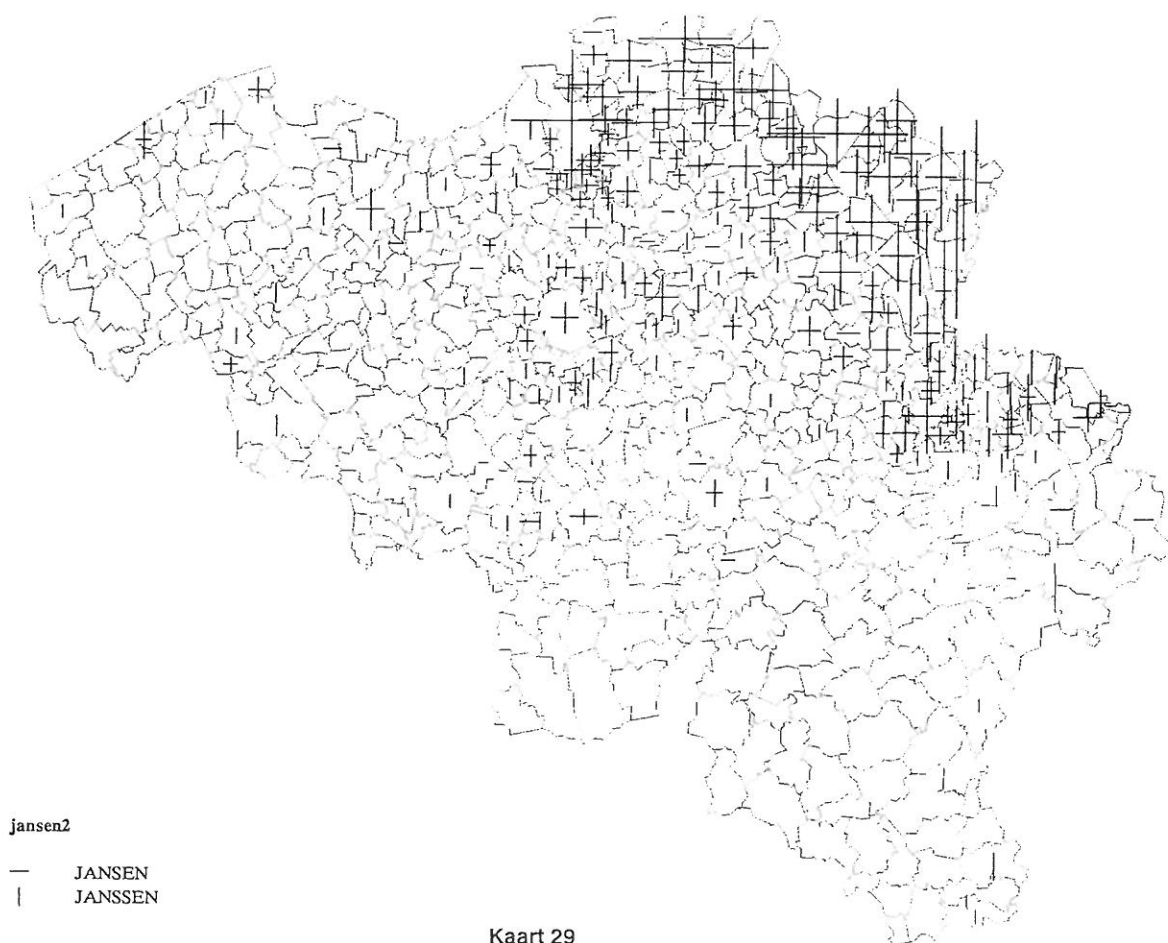
- JANS

Kaart 27

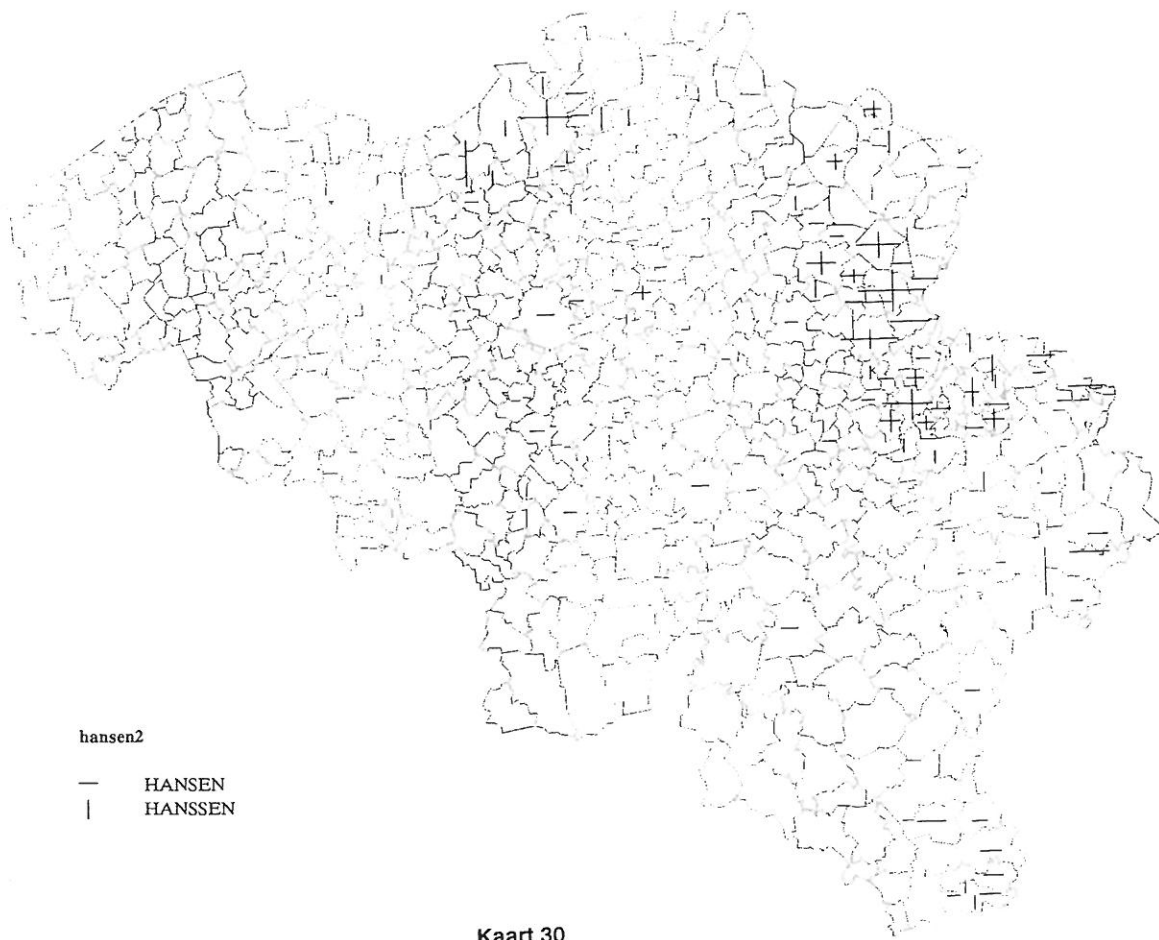
hannes
 — HANNES

Kaart 28

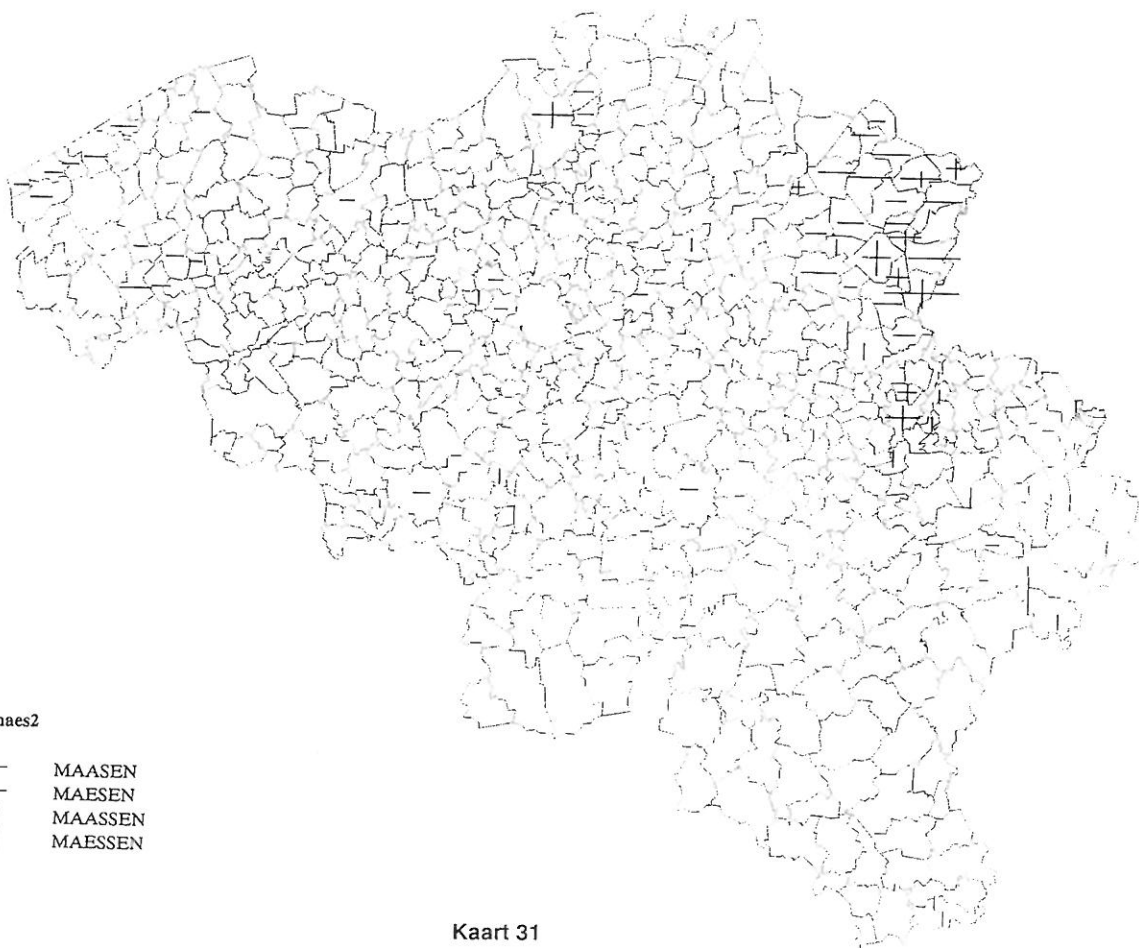

jansen2
 — JANSEN
 | JANSSEN

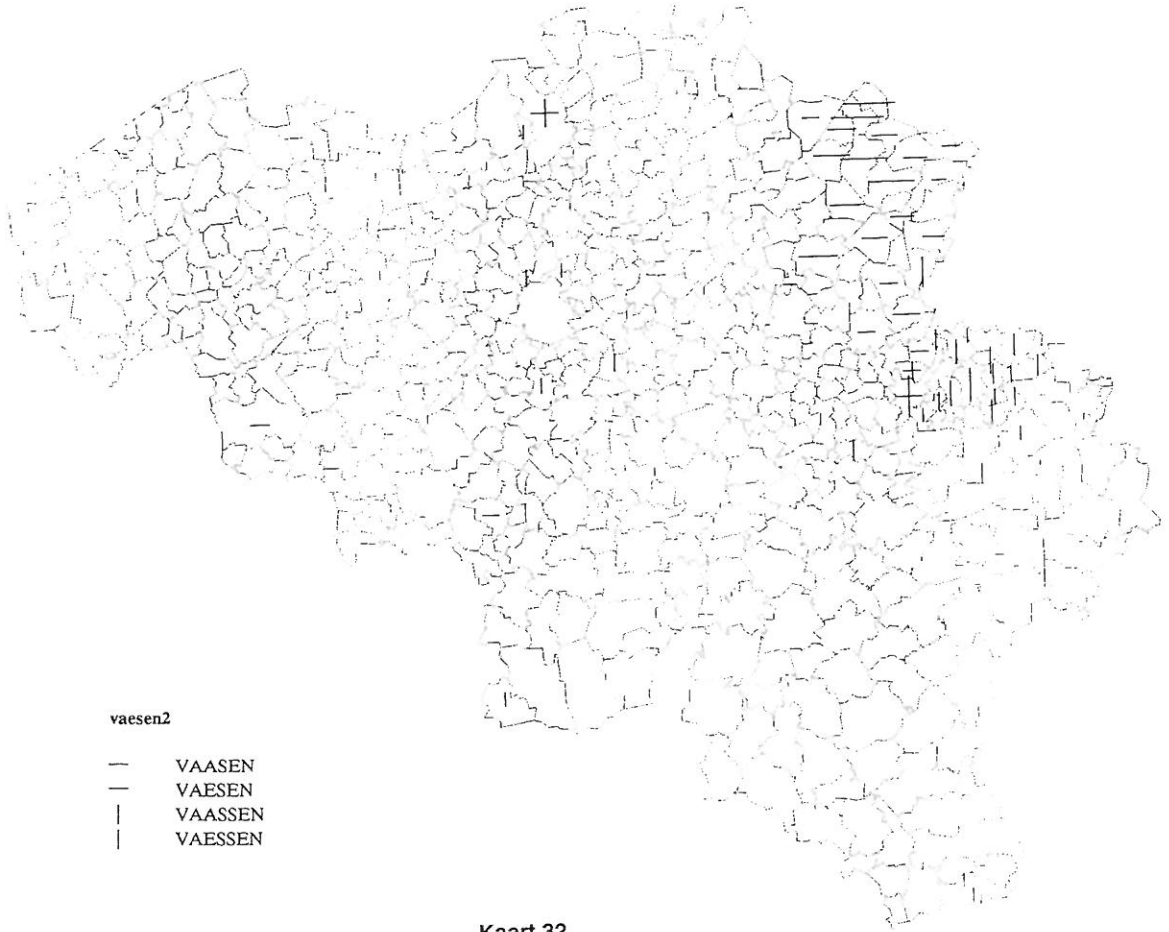
Kaart 29

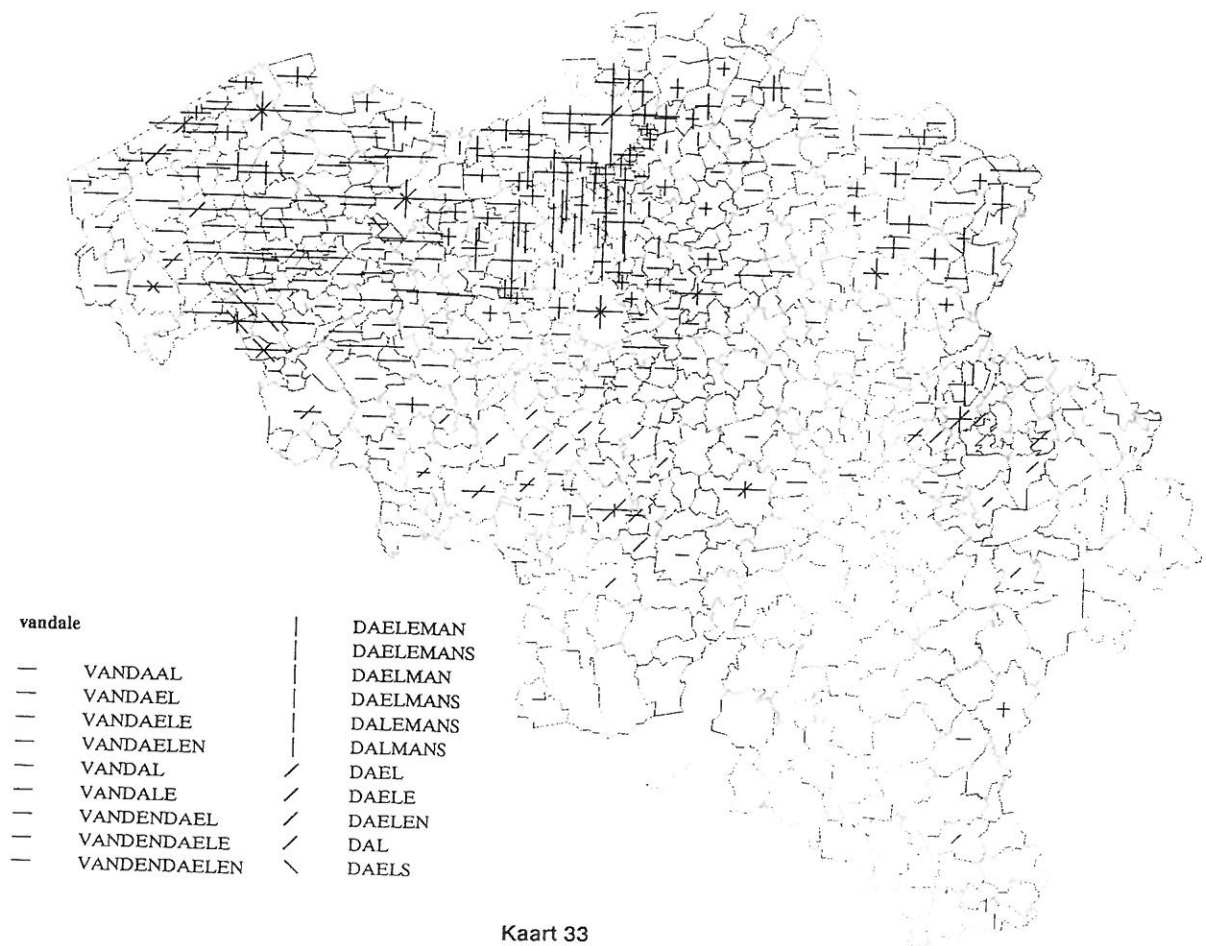
Kaart 30

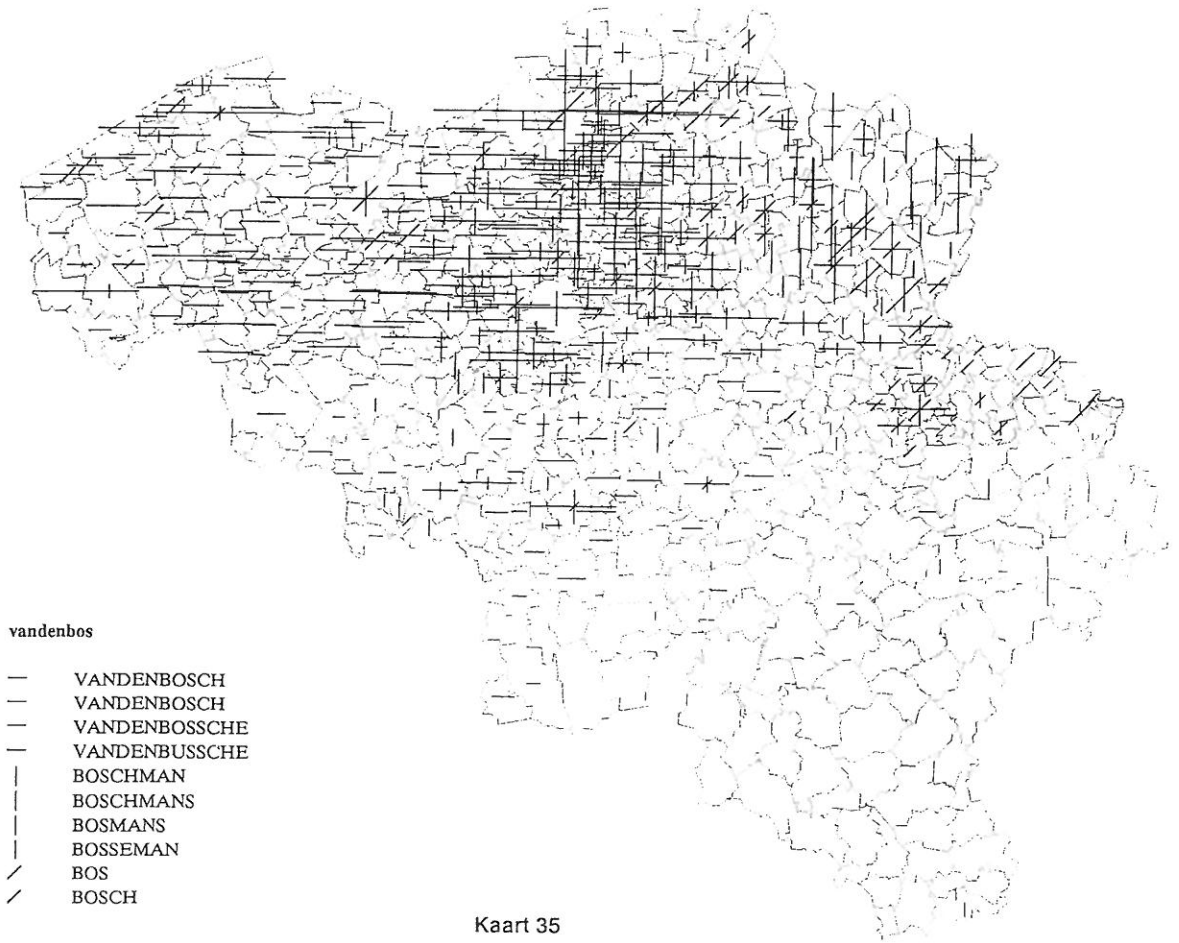
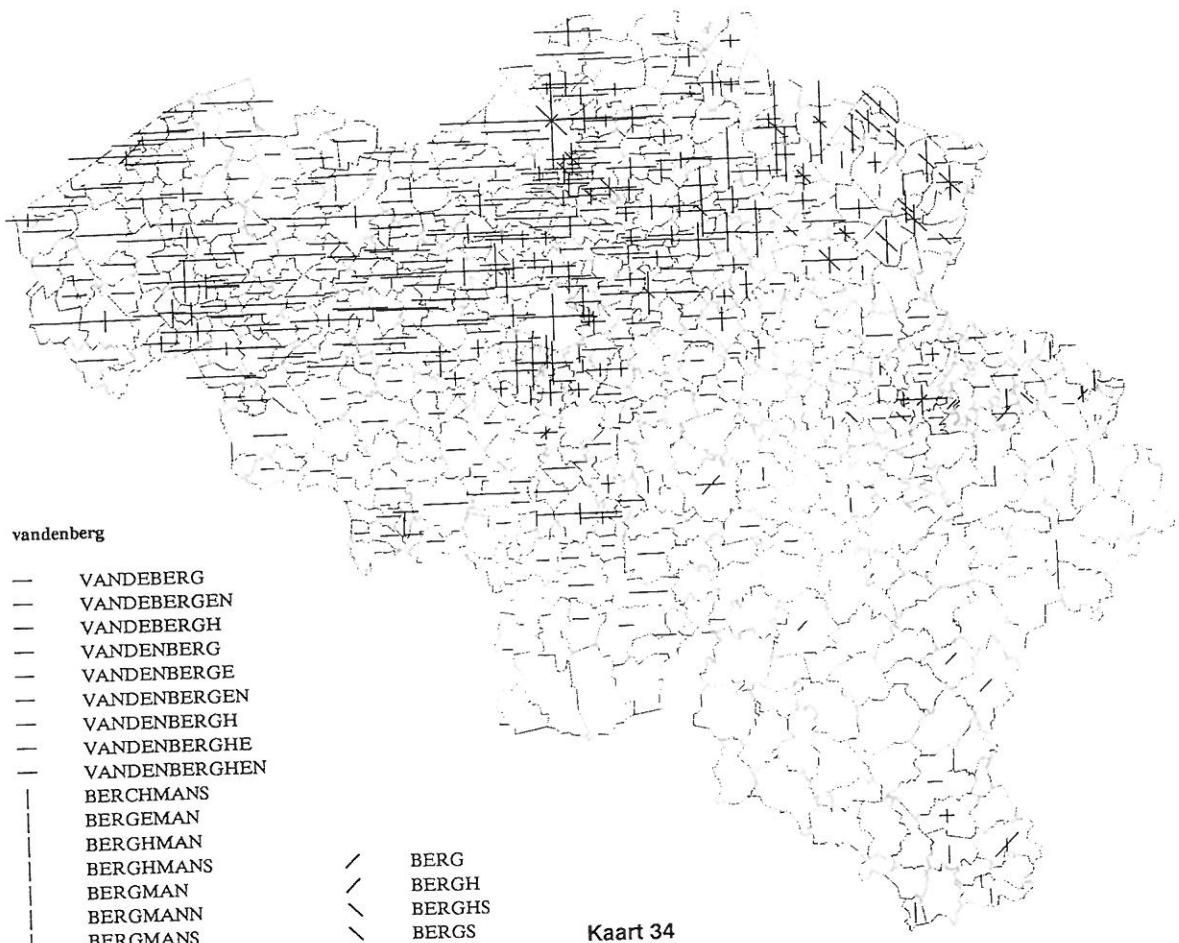
Kaart 31

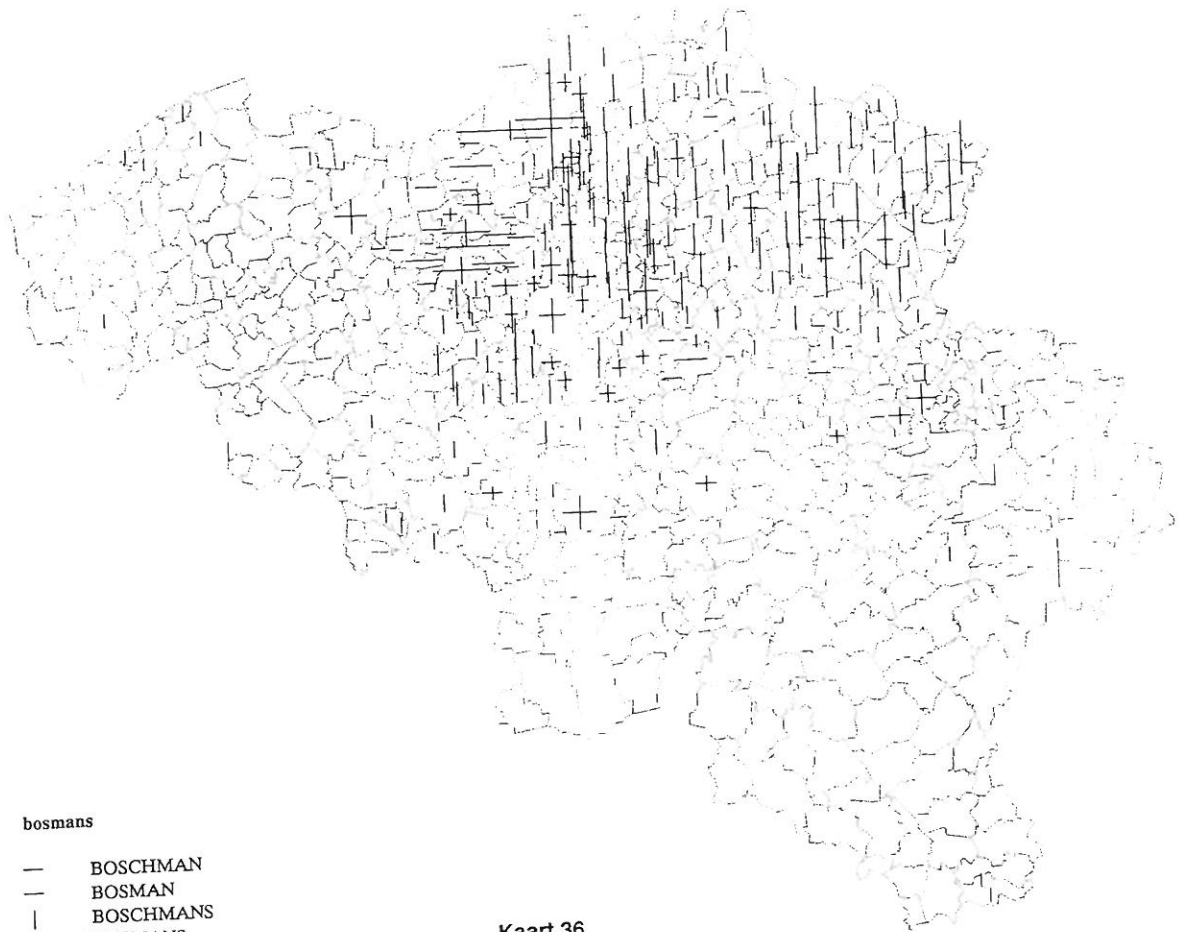

Kaart 32

Kaart 33

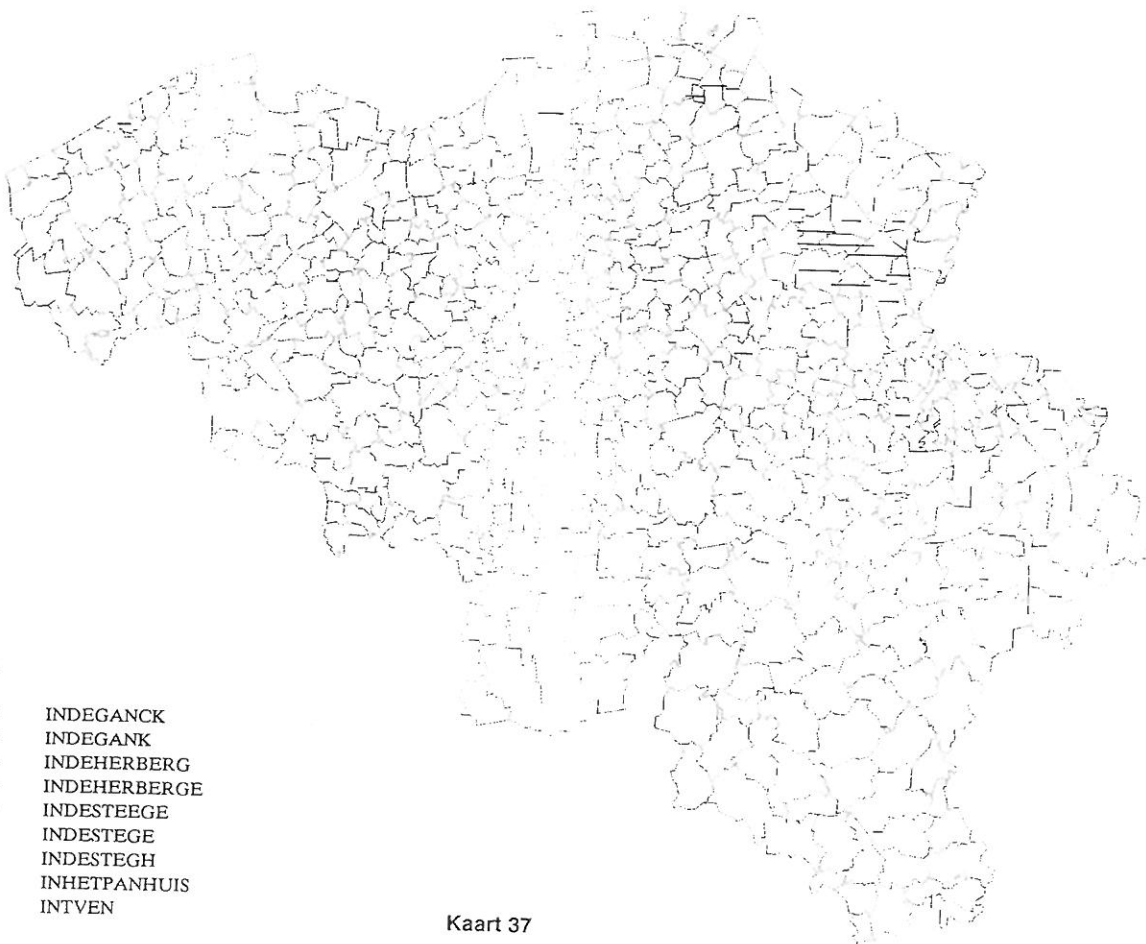

bosmans

- BOSCHMAN
- BOSMAN
- BOSCHMANS
- BOSMANS

Kaart 36

in

- INDEGANCK
- INDEGANK
- INDEHERBERG
- INDEHERBERGE
- INDESTEEGE
- INDESTEGE
- INDESTEGH
- INHETPANHUIS
- INTVEN

Kaart 37